

5817
П173965

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1935 г 2

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

Ціна 1 крб. 50 к.

35

V.N. Karazin Kharkiv National University

00720532

9

Центральна

А. Т. С.

Рахунок

До

Адреса

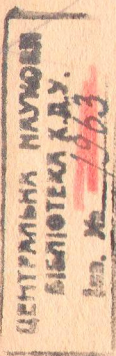
лей пулемета будет та же, что
ы назад за рукоятку. Но та
льцем стрелка назад, то зат
рем заднем положении, а, ¹⁹³
и возвратной пружины се
захватит новый патрон и
о в ствол, а ударник, ра
стрел. Непрерывная ст
ор, пока не опорожнит
е освободит спусково
рама становится в
пулемет будет заре

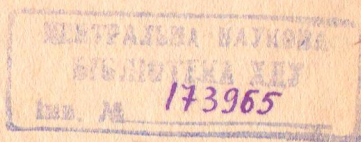
K. 5817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

2

1935

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

59

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі українського друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української книжкової палати.

З М І С Т

	Стор.
А. Безименський — Вождь. Поезія	3
Ом. Розумієнко — Злам. Повість	7
Ів. Вирган — Мати. Поезія	50
І. Сніжок — Колега. Оповідання	53
Петро Северов — Сини. Новела	57
Гр. Петніков — Лижна. Поезія	68
Мате Залка — Коли заговорить німий. Оповідання	70
Юр. Жилко — Череди. Поезія	84
Петро Мельник — Молодість. Оповідання	86
Ів. Кулик. — Меч боротьби за справу соціалізму	93
Ів. Микитенко. — Країна творчої радості	97
В. Кузьміч. — Більшовицький пафос зростання	103
Іван Ле. — Велика творча наснага	106
Ол. Корнійчук. — Батьківщина геніальних творців . .	109
Література, наука, мистецтво	111

Редактор І. КИРИЛЕНКО. Техкер С. БІЛО-
КІНЬ. Коректор С. БРАГІНСЬКА

Друк ім. Фрунзе. Харків, Донець-Захарж. 6.
Уповноважений Головліту 877. Замовл. 878.
Тираж 2.600. 8 друк. арк. Папір ф. 62 x 94 —
38 кг. 4 пап. арк. В 1. пап. арк. 22,512 літ. Здано
в роботу 17-III-35 р. Підписано до друку
23-IV-35 р.

ВОЖДЬ

Велике ім'я
 пролунало, як грім,
 Як пісня,
 присяга,
 як вибухів гуди!—
 І ось
 по заводах,
 по нивах,
 з глибин,
 Нечуваним ехом
 озвавшись за ним,
 злютованим муром
 підводяться люди,
 Ті люди,
 що сила їх,
 мозок,
 розмах
 Кують і ростять
 комунізму Армаду
 В кавказьких долинах,
 в сибірських лісах,
 В казакських степах
 і в цехах Ленінграда.
 Ті люди,
 що в битвах
 не знавши зневір,
 Напрямили Волгу
 руслом небувалим,
 Садками обвили
 ущелини гір
 І скелі пройшли
 Біломорським каналом,—
 Й нема уже
 зала
 в просторах дворця,
 Не бачиш його
 і склепінь над собою,

Є тільки обличчя,
і очі, й серця,
І руки
в лункім і гарячім прибої
Вітань,
що їм краю нема
ні кінця.
Пощезли пюпітри,
здійнялися стіни,
Слід крихітних люстр
непомітно розтав,
Палають мартени,
гуркочуть машини,
Шумує колосся,
вирують міста,
Шепоче бавовна,
летять самольоти,
В огнях пламеніють
озер береги,
Звільняються надра,
беруться висоти,
І пісня труда
долітає з тайги.
Проносяться танки,
хвилюються води,
До самого сонця
летить стратостат,
Встають силуети
будинків, заводів,
Що є і що будуть
у нас виростать ...
І тут
наближаючись,
просторінь ниже
Вітаючий клич
громоносніших слів
Із тюрем Берліна,
від фабрик Парижа,
Із гір Астурійських,
від чеських цехів.
Розноситься пісня ...
На бій підіймає
Від вулиць Нью-Йорка
на чорний Бомбей,
Від польського степу
до армій Китаю,
З англійських рівнин
до японських земель.

Всі ті,
що повстали
безстрашно до бою
За прапор,
що дав їм до рук більшовик,
За щастя найвище
людини земної —
Творити і жить
без рабів і владик.
Співають захватно
все дужче і вище,
Співають натхненно
поблиз і здаля,
І все рукоплещуть,
і все рукоплещуть
З завзятою страстю
землі владаря.
В їх пісні —
віки
невиносної муки,
В їх пісні —
звитяги радянських країн,
В їх пісні —
робота,
дерзання сторуки
І влада,
що з роду призначена їм.
В їх пісні
все те,
що вони побороли,
Що здолане буде
в переможній путі,
Вся сила їх серця,
їх думки і волі,
Ввесь світ,
для якого
їм треба рости.
О, пісне!
То ж стелі нема над тобою,
І стіни зникають
Для тебе — бійця!
О, радісні лиця,
і очі, й серця,
І руки,
в лункім і гарячім прибої
Вітань,
що їм краю не буде
й кінця.

Нехай живе вождь
більшовизму комуні
Найчудовіше серце
і руки із сталі!

.....
Так було сьогодні,
коли на трибуні

З'явився
товариш Сталін.

Зал з'їзду
(„Правда“, 29 січня 1935 р.)

Переклад з російської

З Л А М

ПОВІСТЬ

ЧАСТИНА ПЕРША

1

На колгоспних ланах сизі хвилі пшениці перефарбувалися в жовтий колір. Із стебел повибрунювали колоски буйні й повні.

Від легкого-легкодувного вітру хлюпотить щетинясте колосся, переливається невисокими хвилями. Хвильки щораз котяться в далину, зникають перед очей. Натомість повстають нові, зникають і знов повстають. І не прослідкуеш, яка з них перша, яка дев'ята. Всі вони однаково запашні, всі перебігають полохливими зайчатами, час від часу показують на поверхні свої хребцюваті спинки.

— Шу-у-і-і...

Шепоче і співає пісень густа й запашна пшениця.

Духмяний пах молодих зерен, що ось-ось тільки входять у життя, п'янить молодим вином. Пах триває понад пшеницею вгорі, котиться з вітром до станиці і манить до себе.

Полуднєве сонце щедро розсипає тепло. Воно мільйоноручко тягнеться до кожної рослини, до кожної стеблини пшениці і однаково обдаровує їх щедротними ласками. Тепло, а може й жарко такого дня на степу. Проте, сидіти десь у холодку не хочеться.

Манить до себе хмільне зерно хлібів. Там тепер найбільше веселощів, радості. Хочеться піти туди, пірнути в високорослу пшеницю, сховатися в ній з головою і слухати стоголосих пісень природного оркестру.

І Грицько вирішив у вихідний день піти на степ. Свою думку напередодні він висловив Катерині, запросивши її піти з ним. Тепер вони ідуть обое разом широким шляхом, тримаючися попід самою пшеницею.

Ідуть помалу, мовчки. Легко гойдана вітром, шумить своїх пісень пшениця.

— Катю! — звертається до неї Грицько. — Правда ж хороше тут?

Катерина хутко одривається од замилювання вистигаючим урожаєм, повертає лице до нього.

— Що ти сказав?

Грицько повторює. Катерина погоджується і стверджує його думку. Від себе вона додає, що так хороше в степу ще не почувала ніколи, що тут їй просто чудово.

— Чому? — легко підганяє запитанням Грицько.

Катерина засоромлюється. Хіба вона знає, чому їй так здається тепер? Може від того, що з ним, а може й від чогось іншого.

— Ат! — і показала Грицькові своє рум'яне лице.

Грицько дивиться на неї повними очима. У них і радість, і сміх, і майже дитяче захоплення.

— Що „ат“?

Катерині не хочеться пояснити. Вона догадується, чого не вистачає Грицькові і якої відповіді він хотів би від неї. Крадькома глянула на нього.

— Нічого, — промовила пошепки.

Потім, хутко крутнувшись на одній нозі, вільною рукою оповила його за шию, вліпила жаркіший ніж сонце палкий поцілунок і зірвалася бігти.

— Дожени!

Покіль Грицько придумав, що йому треба за нею побігти, Катерина була вже далеко. За кільканадцять кроків майоріла її дужа постать, убрана по-святковому, — така хутка і майже неприступна раніш.

Досі вона не цілувала його ніколи. Це було вперше. І може тому, що це було вперше, Грицько отетерів, не міг дібрати хутко, що йому вдіяти.

А Катерина одбігала далі й далі. Скоро, мабуть утомившись, а може не бажаючи забігати далеко, вона зупинилася. Як підліток розпускає голі крильця, — розпустила руки, ступила із стежки до пшениці, обхватила в обхват якнайбільше пшеничних стебел, притиснула до грудей.

„Доже-ни-и!“ — шуміло в голові у Грицька, коли він погнався за нею.

Хотілося хутко-хутко догнати її. Хотілося вхопити за стан, міцно притиснути собі до грудей.

Зоставалося кілька кроків. Думкою в голові добирав наймилішого, найніжнішого слова, щоб воно звучало якось по-новому, щоб не було заялоzene, щоб було почуте вперше нею від нього.

— Ка-а-тю!

Ще три, два, один крок і він біля неї. Він так само широко розкидає руки, збирається увібрати її всю в обійми і тоді дати волю почуттям. Але ні. Цього не сталося. Катерина, мов пруд-

кокрилий птах, знялася з місця і, підсилена всепереможним напоєм щасливої юності, побігла вперед, вирвалася майже з рук Грицька.

— Дожени! — знову чує її голос Грицько.

В дитинстві вони теж були друзями і гралися разом над річкою. Тоді їх дружба була схожа на дружбу двох хлопців, що часто разом поспішали на добре й на лихе. Тільки Грицько був трохи старший за неї і тому, коли бігли, переганяв завжди. А от сьогодні вона спереду. Вона — така недосяжна й манлива.

А Катерина біжить уперед. Грицько дивиться їй услід. Бачить її дуже постать, чує таке визивно задорне.

— Дожени-и!

Це уже втретє. Катерина втретє звертається до нього з цим викликом, а він відстав. Він, що так хотів би бути з нею поряд весь час, неспроможний догнати.

— Неправда!

— Дожену-у!

Хутко-хутко вимахує ногами, збиває із шпоришу порох, який рясно припав на його кучерявому листі. Збитий порох підводиться вгору. Якийсь час він, ніби дим, кружляє клубком і потім спадає знову вниз, розстилається по чубастому шпоришу і по придорожніх стеблах пшениці.

На лиці у Грицька виступили краплини поту. Чорний кучерявий чуб потіє із прикорня. Проте цього не помічає Грицько. Зустрічний, при хуткому бігові, вітер тріпле на ньому чуб, свіжо обдає лице і трикутник грудей спід розстібнутої сорочки.

Так, про себе Грицько вже вирішив, що він її дожене. Він же доганяв її колись у дитинстві. Він дожене її й сьогодні. І йому було б навіть образливо, коли б вона тепер зупинилася, коли б не стала тікати.

— Дожену-у!

У голові виброджують слова, якими він обдарить її, коли схопить в обійми. Хочеться назвати її краще, як у казках, почутих ще в дитинстві від покійниці матері та вчитаних із книжок у станичній школі. Але ні, не підбере. Що він, хіба назве її „Жар-птицею“ чи „Василиною прекрасною“? Це було б замало.

Він і досі несе на губах її жар, ніби вона свої губи — такі смачні й солодкі — віддала йому назавжди. І досі здається, що її рука — така приємна й ласкава — тримається в нього на шиї, а зустрічний вітер здається її палким шепотом невиказаних досі найніжніших слів.

„Мила“, — шепочуть самі тільки губи. — „Моя мила“.

І цього мало. І це не підходить. Заялозене дуже. Інакше, інакше треба якийсь!

Катерина біжить уперед, а він доганяє. Уже недалеко. Ще. Уже тільки трохи, тільки кілька кроків.

— Ага!

І в цей самий момент йому хочеться крикнути їй:

— Радосте!

Та ні. Радість є в лексиконі і найбідніших на радість людей. А він же хоче сказати одним заходом все. Так — так, одним заходом все. Сказати так, як ще не сказав ніхто, чи хоч так, як він ще не чув сам.

Він уже доганяє. Уже простяг руки. Руки заносить уперед так, що Катерина голова поміж них. Ще мить ... Одна тільки мить і Катерина в обіймах...

Грицько не чує втоми від бігу. Ніякої втоми! Катерина звисла тепер на руках і він припав до неї своїми губами, не менш жаркими й палючими ніж у неї. Збирана думка, що так добирала найпотрібніших слів, десь ділася. Грицько п'є Катеринині губи й може захлинутися, як виговорить хоч одне слово...

Коли, сп'янілий, підніс голову вгору, назустріч їм їхав якийсь верхівець. Йому стало ніяково. Як хлопець, спійманий на шкоді, він хутко зняв руки з Катерини й одступив на крок. Сором'язливо опустил очі на землю. Якийсь час дивився так, копаючися в думках, що б його зробити. Він певний, що верхівець їх бачив, а він, засліплений, нічого не міг помітити своєчасно. Тепер йому стало соромно і за самого себе, і за Катерину. Хто зна, що то за людина і що вона може подумати. Він підбирав найкращих слів, найкращого і найзворушливішого виразу... Він тільки перший раз цілував її, а вона його. А цей верхівець може подумати...

Катерина теж помітила верхівця. Засоромилася. На Катерину нічого ніколи ніхто сказати не міг. Ніколи нікому вона цього не дозволяла. А тут...

Вона закрила лице руками. Якусь мить стояла зовсім нерухомо. Хіба вона знає, що зараз робити? Вона побігла б, але тільки тепер відчула, як утомилася, тікаючи від Грицька, і непевна, що нестимуть ноги.

І Грицько, дивлячися на неї, стояв теж. Тільки й того, що повернувся спиною до дороги, лицем до пшениці. Та так одвертаються, коли подорожній чужий, незнайомий. А цей верхівець їх упізнав ще здаля. Тепер думав над тим, як поступити самому, щоб молодим не було неприємно.

Вирішивши про себе, він з веселим лицем під'їхав до них, кинувши:

— Молодята, здорові були!

„Гуркало? — подумав про себе, впізнавши по голосу, Грицько. — Оце так номер!“

Та діватися нікуди. Повернувся до нього і тихо, ніби не своїм голосом, відповів:

— Здрастуй.

Катерина стояла так само з потупленими в землю очима. Їй було соромно, це бачив Гуркало.

Не знаходячи іншого засобу, він зіскочив з коня. Держачи коня за повід, підійшов до них. Поклав руки на плечі обом і, дивлячися в засоромлене лице Грицькові, по-батьківському спитав:

— Любитесья?

Сам відчув, як від такого несподіваного для них запитання обое здригнулися. Ні Грицько, ні Катерина одразу не знайшлися, що відповісти йому.

— Чу-удні! — Навмисне з притиском вимовив це слово. — У наш вік та в ваші роки хіба цього соромляться? Та я сам би говорив про це повним голосом. Засоромилися, ай-я-й!

І він засміявся сильно, дужо. Ось уже кілька років він у цій станиці, а Грицько ще не чув, щоб Гуркало сміявся саме так, так молодю, по-парубочому.

— Е-ех, ви!

Кінь, скориставшись з неуваги до нього господаря, повернув убік голову й смикнув жмут вистигаючої пшениці.

— Куди ти? — крикнув Гуркало на коня. — Іч чого захотів. Молодим хліба зменшуєш? Ні-ні! — і він за повід одтягнув коня далі від пшениці.

Грицькові трохи одлягло. Він би погодився цілком із товаришем Гуркалом, алеж... Алеж вони кожного разу зустрічаються по роботі. І от, таке трапилось. Грицькові соромно. Гуркало хоче, щоб Грицько щось сказав. А що скажеш? Та хіба ж він не бачив сам? І якби було не так, то хіба б Грицько процілував таку несподівану зустріч?

— Та що ви, всамділі, ніби спіймані на крадіжці? Грицьку! Катре! Ото, як засоромилися! — і знову засміявся так само дужо і молодю.

— І чого б я ото, на вашому місці, соромився?

Потім хутко зіскочив на коня, сіпнув за повода. І, ніби спохватившись, знову повернувся до них. Тільки вже не про це говорив, а нагадав Грицькові, щоб вечором прибув на засідання бюро станпарткому.

— Добре, — враз погодився Грицько.

Гуркало поїхав до станиці, а Грицько й Катерина, весело засміявшись, побралися за руки й подалися в протилежний бік, назустріч шумливим пісням пшениці.

Угорі дзвеніла ясна блакить і сміялося бадьоре, розквітле сонце.

Надвечір поверталися додому обніжком. На невисокій гірці замаячила людська постать, що повагом спускалася вниз, ідучи на обніжок.

— Хто ото? — спитав у Катерини Грицько, показуючи на постать. — Ти не пізнаєш?

Катерина глянула теж. Говорити про когось їй не хотілося, і вона, задоволена сьогоднішнім днем, не стала звертати уваги.

— Хай собі,— тільки й сказала.

Грицько б і згодився з Катериною, бо самому теж потрібна була чиясь зустріч, але та людина ішла повз ділянку його бригади.

— А-го-ов!— гукнув до нього, перше ніж щось сказати.

„А го-о-о“ — прокотилося луною понад пшеницею й відгукнулося десь з протилежного боку.

— От ще!— тузнула Грицька за рукав сорочки Катерина.— І чого бо кричати? Репетує на всю горлянку.

А Грицькові цікаво знати— хто то. Він прикладає руку козирком до очей, вдивляється в простір степу, на ту постать, що спустилася з невисокої гірки і, коливаючись серед хвилястої пшениці, прямує сюди.

Коли-не-коли постать і собі дивиться сюди. Вона, здається, впізнає зачаровану щасливу пару молодят. Чи хочеться їй поспішати скоріше на обніжок, чи ні— того Грицько не знає. Про себе він вирішив заждати тут.

Постать наближалася.

Скоро Катерина перша впізнала в тій постаті свого батька.

— Ходім!— проговорила йому збуджено.

Вона знала, що батько не скаже нічого, не тільки тут, а й дома, і все ж готова була прискорити ходу, зникнути сперед його очей.

— Кинь,— лагідно сказав до неї Грицько.— Чого нам соромитися? Хіба батько що?

— Ні, ні. Він нічого, тільки...

— Коли нічого, то й тікати не варто.

Катерина ще рвалася йти, але Грицько рішуче затримався і затримав її. Йому було цікаво довідатися від Кирила Йосиповича, чого він ходив по пшениці, що він там бачив?

Надвечір вітер утих зовсім. Пшениця не хвилювалася грайливо-переливними хвилями, а своїм колоссям, витягнутим угору на дудкуватих стеблах, поверталася до запізнитого сонця.

Гавджа підійшов суворий. Холодним поглядом глянув на обох, ніби бачив їх уперше, і так само холодно поздоровкався до Грицька. Від такої холодної в погляді на обох повіяло неприємним. І Катерина й Грицько, самі про себе, але обоє разом, подумали, що він сердитий на них.

Кілька хвилин мовчали. Грицько й Катерина вже не бралися за руки, не говорили один одному теплих, приємних слів, не вказували радості ні в поглядах, ні в рухах. Батьків настрій чимось неприємним і холодним запавав обом. Здавалося, що він сердитий на них, що йому неприємно бачити їх тут, серед степу. Різні здогадки й думки непокоїли обох.

— Що з вами?—щоб перервати мовчанку, нарешті спитав у Ганджі Грицько.— Ви стурбовані?

— Так,—розвів у сторону руками.— Це ж чорт зна що твориться!

— А що саме?

Пильно подивилися один одному в очі.

— Шкідники завелися, он що.

— Що?—перепитав Грицько.

Ганджа показав рукою на бригадну ділянку пшениці.

— Урожай попсовано... Аж у двох місцях... Хтось на зло прокосив косою. Латок нароблено, як на два двори—і махнув рукою.

Кілька кроків ішли мовчки, кожен по-своєму думаючи над фактом.

— І тож,—зновупродовжує сумовито Кирило Йосипович,—над дорогою міг прокосити якийсь проїжджий. Та то було б трохи. А тут же тільки викошено на зло. Навіть покоси цілісінькі. Е-ех, коли б тут їх піймати та...

— Та що?—спитав Грицько, щоб підтримати розмову, хоч висновок про заходи до шкідників у самого готовий.

— Судити б. Та не так, як судили ото в колгоспі Блюхера. Що з того, що засудили на місяць примусової праці? А він одбув те, та й знов за своє. Уже як судити, то судити так, щоб і другим примір показати...

— Да...—сказав, трохи помовчавши, Грицько.— Судять у нас не саме то... Що того місяця! Йому б десять літ треба всипати. Десять літ було б правильно!—подивився в очі Кирилові Йосиповичу і додав.— А краще вислати за межі краю.

— Це правильно!—ураз погодився з Грицьком Ганджа.— Дати по заслугам треба так, щоб уже не надумали лізти...

Хвилину, а може й дві, знову ішли мовчки. Грицькові видно було, що Ганджа ще не виговорився, що в нього лишилося щось недоказане, і Грицько чекав. Катерина весь час мовчала.

— Е-ех!—махнув рукою Ганджа.— І багато ж паскуд іще є.

Грицько теж не міг примиритися з тим, що попсовано стільки врожаю. Може, якби на чийсь ділянці, то сьогодні б не так турбувався, а тут хтось підібрав саме ділянку його бригади. А що пошкоджено врожай навмисне—в тому не було ніякого сумніву. Хоч і не говорив Кирилові Йосиповичу, а про себе він розцінював це, як виступ проти колгоспів. Проте Грицько, зовні спокійний, не видавав свого турбування.

Ішли повагом, збиваючи порох на порослому шпорішеві, що, як дим із папіроси, підводився вгору і, повисівши там яку мить, спадав назад.

— А колгоспна управа,—говорить Грицько,—ще не хоче збільшити сторожів по ділянках. Каже: „хай один на весь колгосп“, мовляв, „трудодні даремне витрачатимуться“. А того не врахували, що цим загубимо більше.

— Це хто так?

— А чорт його знає! Може голова сам, а може й Мамро. У нас якось виходить так, що головує Мамро. От, як Бойков був... Шахтар. Уже, як скаже, то чорта хто зіб'є! Забрали. Такого б треба та й треба тут...

— Це то так,—погодився з ним Ганджа,—а от урожай теж треба берегти.

Тихий надвечір степ з повногрудою, золотавою пшеницею. То вдень одна за одною хвилі по пшениці переливаються, як хвилі на морі. І хвилі то гінко, як поїзд, то повільніше ллються чи ледь-ледь сковзають уперед, зникають десь у невідомості, знов постають і знов зникають. Хвилі на пшениці, як хвилі на морі. Тільки замість припліскування прибою до морського берега—тут тиха й шепітлива пісня, а замість білої морської піни—коротковусе, повне і вже майже дозріле колосся.

2

Рано сходить улітку червоношоке сонце. Розгонисто переплигує воно через верблюжі спини Кавказьких гір, продирається крізь віконниці і, стусонувши гострими лезами, будить сонних людей до праці.

А ще раніше прокинувся бригадир Грицько Симаненко. Прокидатися так рано йому не звикати.

Ледве зарожевів схід і в небі почали стухати передранкові зорі, уже відлунюють по садках, обабіч вулиці, його голосні кроки, дужо покладені на цегляний тротуар. Бригадир іде поспіхом, набираючи повні груди свіжого передранкового повітря.

Надкубанський вітер безліччю дрібненьких кулачків б'є йому в груди. Від їхнього доторкування, що скоріше схожі на грайливі пальці масажиста, бригадирові стає свіжіше, приємніше.

Іде, відлунає по садах заранню ходу, поспішає до двору бригади. Там коло коней вештається конюх Клименко.

— Готуєтеся вже?—спитав, привітавшись.

— Атож! За мене ніхто не робитиме.

Два десятки колгоспних коней, прикріплених до конюха Клименка, весело докінчували доїдати свіжу люцерну, підкладену ним до ясел. Люцерни Клименко не накидав багато з вечора, щоб вистачило на цілу ніч, а самому щоб можна було виспатися. Ні, він робить не так. Звичний до акуратного виконання дорученої роботи, Клименко ото підкладає коням невеличкий оберемок і чекає покіль доїдять. Коли побачить, що коні вже доїли, тоді підкладає свіжої. Через те в нього не зостається недоїдків і коні вгодованіші.

Слід лапасу¹, дишлами до воріт, виструнчилися вісім косарок-

¹ Лапас—широка стріха над парканом, що може служити й за повітку.

самоскидок. Через кілька часу запряжуть коней і попливуть вони на степ до пшениці, замахують кілчастими пальцями розчепіrenих крил, насуваючи під косу пшеничні стеблини. Ближче від косарок серед двору стоїть кілька гарб із загодя наготовленими до виїзду в степ припасами.

Пройшовши повз гарби, бригадир підійшов до косарок. Кожну з них поторкав руками за крила, за полотно, за дишло. Було все на місці. І крила, і дишла міцно сиділи в гніздах. На кожній косарці, на спинці полотна, куди лягатиме підрізана косою пшениця, і на торішній, і на позаторішній фарбі, виведено нещодавно масними літерами номер самоскидки, бригади, колгоспу і прізвище косаря.

„От—міркує собі бригадир,—хай і сторонній знає, хто як робить, у кого яка косарка. Йому й питати не треба.

Скоро до двору почала збиратися бригада.

Людські голоси, перегукуючися поміж собою, наповнили щерть жнив'яний ранок, віджили бригaдний двір. Людські голоси, з різними інтонаціями, зливалися в одно ціле, сповнене метушнею підготовчої роботи до виїзду в степ.

Підходили до прикріпленого реманенту, обдивлялися його, переставляли, готовили, щоб був на похвaті.

— Чи все гаразд?

Клали принесені з собою вузли, брали коней, підводили до гарб, до косарок.

Поміж бригадниками бригадир намагається устигнути всюди. Бригадир то підкаже, то порадить, то щось допоможе, та все підговорює:

— Гляди ж,—і по-батькові назве,—не підкачай. Ми на загальних зборах бригади ухвалу винесли, щоб поперед усіх на степу бути. А винесену резолюцію мусимо проголосувати ділом.

Коло самоскидки № 3 косар Книш стоїть нерухомо. Бригадир кидає інших і підходить до нього.

— Що з вами, Миколо Васильовичу?

— Та...

Мурликнув тихо до бригадира Книш і залишався стояти на місці. Тільки очі опустив додолу і поглядом ніби довбав землю.

— Чого там, Васильовичу, звикнешь.

Симаненко подумав, що Книш почуває себе погано в бригаді, бо він же тільки цієї весни вступив до колгоспу.

— Звиктися то можна,—проговорив Книш, знизавши плечима,—тільки...

І знову зам'явся. Знову не закінчив своєї думки. Так саме довбався очима в землі, не зводячи їх на бригадира.

— Що „тільки“?

— Та...—сіпнув рукою за штани. Переплигнув очима на самоскидку і знов підсмикнув штани, ніби вони на ньому раптом ослабли, зсувалися вниз.

— Що на вас, Миколо Васильовичу, найшло?

Мовчав. А коли побачив, що Грицько не відступає, насмілювався виговорити так, щоб не чули інші.

— Дома не все гаразд...

Бригадир підступив ще ближче до Миколи Васильовича. Став з ним урівні і своєю рукою легко торкнувся до його руки.

— Що саме? Чому Петро досі не сказав нічого?

— Не знаю, жінка каже, що хліба дома залишилося може на три—п'ять днів...

— І ви ніде не позичили?

— Позичити?—Книш невдоволено кивнув головою.—Питав у декого на своєму кутку. Кажуть, нема. І ще, кажуть, їть, хто тобі винуватий, коли ти так довго індивідуалом прожив. Ми, кажуть, у колгоспі були, для себе маємо...

— Це ви в кого питали?

— Там на кутку.

Грицько знає, що в колгоспників, які минулого року працювали на колгоспнім степу, собі є що їсти. Можна б знайти й позичити щось, але—чи пристануть вони, коли винести таку думку на обговорення. Про це треба подумати.

„А може ми з інших джерел найдемо?“—блискавично промайнула в нього думка. І він ще веселіше звертається до Книша.

— Добре, Миколо Васильовичу. Я подбаю. А ви не падайте духом. Улаштуємо якось...

До гарб та до косарок запрягали коней. Прикріплені до них були тут же. Решта бригадників поралася коло гарб: чи клали на них вузли, чи злазили сами, чи щось підносили.

Клименко, помітивши, що Книш заговтузився і не запрягав, підвів прикріплених до нього коней з понадіваними хомутами і допоміг запрягати.

Коли всі були готові, бригадир сам відчинив ворота. І зразу ж із передньої підводи, що перша переплигнула через підворітницю, з багатьох юнацьких грудей полетіла в дзвінкий ранковий простір гучна, як і сама юнь, пісня.

* * *

Лунко відгукується пісня в кучерявих садках. Далеко летить вона в широчезний простір, може зустрічаючися з сонцем, яке тільки що переплигнуло через верблужачі горби гір і крисатим півбрилем заглядає сюди.

Станиця жила. По колгоспах рільничі бригади збиралися виїхати на жнива. Не одному з бригадирів хотілося опередити інших, виїхати першому. Не одному колгоспникові кортіло бути у перших, скоріше потрапити на степ, повний колосистої пшениці, під'їхати першому до своєї ділянки. Хотілося першому подати відлуння своєї праці, різонутися відгуком її безкрай степовий простір.

Хуткою ходою ішли коні, щораз старанно підганяні пого-
ничами. Коні тягли гарби з людьми, тягли самоскидки, про-
кладаючи на малонаїжджений дорозі густий слід, збиваючи ще
не висотані сонцем ранкові роси.

Скрип та цокотіння вливається до загального потоку, під-
силює людські голоси і разом з ними сягає через пшеницю
кудиус у простір. Голоси щораз віддаляються від станиці,
зоставляють її позаду. Хай там лишається вона високою шап-
кою, підведеною над урожайним горизонтом, виплетена із ку-
черявих садків, із струнких тополів та густих акацій.

А степ такий запашний-запашний! На степу не дрібнень-
кими якимись цяточками, а цілими великими й широкими
нивами вислалися різні культури. Ось майорять нерозчісаним
чубом буряки. Он розчепірили широколисті пальці соняшники,
а там ще й ще. А он, далі від станиці, піде виткана в ши-
рочезний колосковидний килим спіла пшениця.

Пшениця—це відтворення колгоспної моці, помноженої
на старання й зусилля—грається пишним колоссям, легко
шепчучи своєї пісні, кличучи до себе колгоспників-хазяїв.

Та не всюди однакова пшениця. Не всюди вона однаково
манлива й показна. Он, де краще підготовлено під неї ґрунт,
де правильніше пройшла багаторядна сівалка, де походжено
коло ниви в пору—хвастається там пшениця коротковусим,
повногрудим колоссям. А деінде, аж надто в очі впадає,—
поміж рослої пшениці прослалися ніби прогалини. Колосся,
кволо посаджене на тонюсінкі стебельця, ледь-ледь бовва-
ніє, мало не падає притьма до землі, соромиться показува-
тися людям, щоб не плакатися перед ними за своїх господарів.

Ось обіч ділянка Яреськової бригади. Понад самою доро-
гою в неї припадає низ на. У тій низині пшениця така, що
ой-ой,—двоповерхова. Дрібну й тонку пшеницю покриває
згори осот, розславшиися своїм цвітом над нетривкими й хо-
рими стебельцями.

— Бачите?—звернувся до товаришів Левіч, коли їхня
бригада порівнялася з цією ділянкою. — Оце ті, що не ви-
знають науки.

Бригадники подивилися на ділянку. Здавалося, ніби дос-
вони того не бачили, а оце їм тільки тепер відкрив очі Ле-
віч. Хитали головами, про себе докоряючи таких.

— А що на це сказали о ви, Кирило Йосиповичу, — звернувся
Левіч до найстарішого поміж присутніх колгоспників.

Той може й не почув цього. Він усе придивлявся до ді-
лянки, за яку соромно було признаватися господарям.

— Кирило Йосиповичу! — окликнув Левіч.

Тепер він одвернувся від пшениці, уважно вислухав, про
що питав у нього Левіч.

— Це, — вимовив він по паузі, — хіба не ясно? Коли б
воно було гірше по науці, то не радили б. Не слухали агро-

номів покіль були одноосібниками. Там їх слухать було важко. А в колгоспі, як про мене, то без неї й не можна.

— Так... — мугикнув собі Книш, вслухаючися до розмови поміж Левічем та Ганджею. — Як воно — чи так, чи не так, — а врожай не однаковий. Ці походили не саме то...

— Там, Кирило Йосиповичу, — показав Левіч рукою назад, де була пшениця краща, багата на колос, — не тільки з осені заклали врожай, а й весною спололи бур'ян. А тут...

— Це то так, — перебив його Ганджа, — та трохи й не все.

— А що саме?

— Весною позривати бур'яни це одно. А ще треба, щоб пестили землю, як малу дитину, бо земля, як мала дитина і є. Земля любить, щоб коло неї впадали. Коли ти її пеститимеш, то й вона тобі віддячить, а коли ні, то те й получай. Так-на-так виходить. Огрівів дуже багато наприпускали яресківці. Огрів на огрісі було. Казали, як вони робили. Ото відвернуть плиту землі, а між нею канава, бо другої не покладуть притьма. Друга падає вже на смугу цілини, що зостається поміж двома борознами.

Слухаючи Кирила Йосиповича, Левіч пригадав, як доводилося йому колись переносити побої від хазяїна-куркуля. З самого малку, працюючи за наймита, він навчився, як треба ставитися до роботи. А от одного разу не встеріг. Скажені коні раптом рвонулися в бік. Стримати було неможливо, огріх таки зостався. Було тоді йому, попало і по ушах, і по зашийку.

— Правду ви говорите, Кирило Йосиповичу. Правда ваша: земля любить, щоб коло неї впадали. Коли попоходиш — матимеш і собі, і державі. А як ні — тоді не буде нікому.

Книш до розмови не встрявав, а собі весь час щось бурмотів нишком. Він думкою то приставав до того, що говорили, то не вірив їм.

Проїхали цю ділянку, під'їжджали до своєї.

Росла, густа пшениця зустрічала їх мавливо й привітно. Її густі стебла не подавалися легко горішнякові¹, змагалися з ним.

Густа й росла пшениця хилилася лед-ледь головастим колоссям, пропускала вітерець переплигувати через свої вершечки, летіти кудись у далекий степовий простір.

Колгоспники, проїжджаючи повз пшеницю, перехилилися з сидіння, простягнутими руками зривали колоски. Колоски клали на долоні рук, вдивлялися в них, витирали зерна. Повнопузі зерна підносили в щепітках на зуби, розкушували, випльовували назад на долоню, додивлялися крахмалистості та мучнистості.

— Біла? — спитав, повернувшись назад до Книша, Ганджа,

¹ Горішник — вітер з Кавказьких гір.

запримітивши, як той держав розкушені зерна на широкий долоні і пильно вдивлявся в них.

Книш одірвався поглядом від долоні. Злегка натяг однією рукою від коней віжки, щоб не повернули вони вхопити колосся. Глянув на долоню з мучнистим зерном і вдоволено проговорив:

— Пшениця, що й казати.

— А скільки говорили вороги, що в колгоспі пронадемо ...

— Та воно...

Про себе Книш думав більше, ніж про це міг сказати комусь. Сумніви йому й досі гризли голову, непокоїли. Сумніви наштотували на зворушливі й незаспокоїливі мислі.

І сьогодні йому хотілося кинути щось на заперечення Ганджі. Хотілося висловитися, як думав. У незакінченому реченні не договорив він, що сказане Ганджею ще не є перевірене, незаперечне. Що ще хто зна, як воно буде.

— Та чого там, — говорив до Миколи Васильовича Ганджа. — Ви що не говоріть, а подумати треба. Самі ми побачили, що од нас усе воно. У Яресківської бригади погана пшениця. А чому? Хто їм винуватий, як не самі? Робитимемо як слід, то матимемо, а як будемо з землі тільки знущатися, тої чортматимемо. Це ж так?

— Говорять усяк.

— Киньте, Микола Васильовичу, те, що там десь говорять! Говорять усяк, я це знаю. І на собі зазнав чимало. Люди усячини наговорить можуть. На мене вже як було попервах, то, — і не договорив, махнув рукою. — Свою голову треба мати, а не жити людською.

Книш у відповідь на це не сказав нічого. Зерна з долоні він укинув у рот і пережовував там на підтоптаних зубах. Руками щось колунав на віжках, опустивши очі вниз.

— Так то! — закінчив своєї Кирило Йосипович. — На мене вже як говорено... А тільки вирішив я собі твердо і держуся його. Чого ж слухати тих, які тягнуться за пропащі крайки?

Почувши останні слова, Микола Васильович чомусь почервонів. Слова ті дійшли йому найзачепливішого місця, дійняли найболючішого. Сіпнув злегка за віжки коней, ніби вони тепер надумали повертати вбік. Хотів аж обминути, та кудя вискочиш, коли позад тебе підганяють, а передні не звертають? Треба їхати. Раптове обурення тушив холодним передумом. Тушив повільно, бо воно, зачеплене за живе, давало себе відчуті, зворушувало неспокійні думки. На Ганджині слова хотів кинути заперечення, хотів проказати, що він сам ще добре не знає. Хотілося обірвати, бо здалося, що він оце береться й на нього.

Ганджа того не примічав. Йому хотілося поговорити з Книшем щиріше, переказати, що відчув на собі, що переніс сам, вступивши до колгоспу іще попервах. Ганджа не помі-

чає, чи слухає його Книш, чи ні. Хай Книш може йорзається штаньми на сидінні, прогирає їх на самоскидчиному сидлі. Хай думає він може й про інше, а Ганджа говорить своє:

— По собі знаю, Миколо Васильовичу, як тяжко оставлять давні привички. А в станиці ще є кому підсипати жару. Тільки, як на мене, плюнути треба на них.

— Ну, — стиха, так щоб почув тільки Ганджа, промовив Микола Васильович, — це, іть, ще не вгадали.

— Не вгадали ви. Адже колгоспники не просять позичити хліба. От, і не треба слухати тих, що шепчуться поза вуглами.

* * *

На передній підводі майже самі комсомольці. Від них лунко несеться в ранковий простір бадьора пісня. А пісня тільки черкає мільярди пшеничних стеблин, напружених ніби струни на скрипці, несеться невідомо куди.

Серед комсомольців їхній секретар Петро Лобода. Він — син червоного партизана, колишнього куркульського наймита. Та й сам Петро з малого малку мусив піти до куркулів за пастуха; ходив коло свиней, коло гусей. Усе те було за шмат хліба. Особливо довелося йому, коли в станиці бешкетували білі. І кого тут тільки не було. Були загони Корнілова, рештки донського атамана Каледіна, загони Денікіна, Шкуро і дивізії смерті, з нахрест нашитими на рукавах людським черепом та кістками.

Батько Петрів переходив тоді безхлібні й безводні астраханські піски. Ішов до центру Росії на сполучення з Червоною армією, що стояла під Царициним, захищаючи охоплену ворожим колом єдину на весь світ Радянську республіку.

Майже щодня забігали до них на квартиру білі. Білі вимагали від матері, щоб сказала, де батько. А мати сказати не могла, бо й сама добре не знала про нього. Білі били матір гарапниками, й шомполами до червоних прутів, до виступу крові. Ой-ой, скільки перенесла тоді мати. Скільки попало матері від білих. Мати говорить було їм, що й сама не знає, де батько, що не має від нього жодної вісточки. Та хіба вороги тому вірили? Не задовольняючися з материних пояснень, білі виписували матері спину, і без того вже згорблену й виснажену на чужій праці.

Синові, Петрові, коли він потай від куркуля тікав побачитися з нею, скаржилася тільки, що побили. Мати показувала йому сині пухирі й нарості на розсіченому тілі високі струпи. Проте, не все розповідала йому мати, не про всі таємниці знущань. Не розказала мати синові, як її, вагітну на сьомому місяці, згвалтували кати. Тільки й знав Петро, що мати народила мертву дитину, а по тому скоро померла й сама.

Не один раз довелося йому бути свідком, як знущалися каги над пійманими більшовиками. Як рознесеться по станиці

вість, що когось спіймали, так куркуль навмисне посилав його подивитися на видовище:

— Сходи, Петре, — говорив він до хлопця, — там може привели батька...

Біг, скільки вистачало сили. Прибігав до атаманівської управи, вливався до розмаїтого гурту на площі.

Гурт на площі і поглядами і одежею різнився поміж собою. Одні, радіючи, прийшли побанькувати та взяти участь. Інші — і він серед них — приходили подивитися, чи не свій то хтось? А були й гнані на це страхіття силою, щоб не „більшовичилися“.

Назавжди запам'ятав Петро Лобода одну жахливу картину. Вона відбулася в нього на очах. Їхнього сусіда, Панаса Кривця, прив'язали до акації і били сукуватими акацієвими палицями. Із юрби заможних виходили охотники й, поплювавши в руки, брали палиці, підходили до прив'язаного й били з усієї сили.

Жоден із спійманих більшовиків не залишався живий, не вийшов спід важких рук білогвардійців та куркулів.

Тяжко було переносити те червоноармійським родинам. І поплакав, і попотремтів Петро, кожного разу боячися за батька. Та то було тоді. Тепер Петро не наймит. Не пасе гусей чи свиней тільки за кусень хліба черствого й цвілого.

— А що, товариші, — звернувся Петро Лобода до комсомольців, — на роботі не піддамося?

— От іще, — Настя Гаюрина відказала йому за всіх. — Нащо ж ми тоді дали зобов'язання і підписали умову? Для себе ж працюємо!

— Хіба ми ті ударники, що вдаряють словами?

— То глядіть же! — застеріг Петро. — Глядіть, щоб зобов'язання наповнити ділом.

— На роботі покажемо!

* * *

На ділянці Левіч перший зайшов постать. Голодна, пробувши без їжі такий довгий час, коса перегризала стальними зубами жмені пшениці, захоплюючи їх одну за одною. За першою косаркою пішла друга, третя, четверта...

Подавалася пшениця під стальними зубами косарок. Скошена вона повалилася на полотна, б'ючи важким колосом. Крила косарок, мов той великий гребінь, розмірено заносючи вгору зуб'я, поволі спадали вниз і, чіснучи нові захвати гривастої пшениці, зораз подавали на зуби. На самоскидках, час від часу, натискували на підойми і з полотен спадали на скошену стерню валки пшениці.

І на тому місці, де недавно ледь-ледь колихалася від вітру пшениця, на пройдених поставах стреміли недоїдки — коротка, щетиняста стерня, виблискуючи скалками сонячного проміння.

А небо таке чисте-чисте, ніби вилизане. На ньому ні кра-

пинки хмар, ні найменшої цяточки. Тільки, кимось підштовхуване, сонце щораз пробиалося вгору, зводилося на невидимі ноги великана.

Ішли коні. Вимахували крила косарок, навально подаючи на сталні зуби кіс щораз свіжий пшеничний захват.

— От чеше! — обізвалася весело до Левіча Настя Гаюрина, коли той на новій постаті порівнявся з нею.

— Чеше, куди-и, — відповів Левіч. — Строчить, як кулемет.

Слідом за косарками ішли копнільники й загіральники...

До колективізації по Кубані хліба не в'язали в снопи й не скиртували. За роки колективізації почали скиртувати, і впевнилися в великій користі від цього. Хліб, що не був змолочений по косовиці, в скиртах простоював і геть довгий час без усяких втрат. Цього року ще перед жнивими вирішено заскиртувати весь скошений хліб, якого не передбачали молотити зразу. А от до в'язання в снопи — ще не перейшли...

Настя Гаюрина працювала з Лободою. Петро дуже підхоплював повний навільник, зносив валки пшениці на визначене місце, бережно, по-хазяйському складав у копицю і хутко повертався назад. Він знав, що на нього рівнятимуться товариші, знав, що мусить особисто показувати приклад — і він, свідомий колгоспник, з любов'ю ставився до праці, показував іншим, як треба працювати.

І якоюсь дисгармонією видається праця старого Книша. Далеченько відстає від своїх товаришів косар Микола Васильович. Вже на нього й покрикували товариші, а все не те. Хвисте погонич батоном угорі, сіпнуть трохи коні, ніби аж готові пробігти, а далі знов ледве повзуть. Микола Васильович тримає напнуті віжки в руках і хто його знає: чи він хоче, щоб коні хутчіше йшли, чи стримує їх.

Задня косарка вже майже притьомо іде за ним. Не додержано й найменшого потрібного інтервала.

— Та жвавіш бо! — підганяють його. — Поганяйте, Миколо Васильовичу!

Микола Васильович тузнув за віжки, крикнув на коней.

Погонич хвистнув батоном угорі. Коні трохи рвонули і за якусь мить знову пішли, як ішли.

— Бачите? — пробурчав, — коні ніяк не хочуть іти.

— А щоб не було такого, ти в кінці зажди. Я заїду наперед. Хай твоя третя косарка ітимає позад.

Почервонів Микола Васильович, проте, не сказав нічого. Дійшовши на звороти, заждав, докіль четвертий зайшов наперед.

Як угледіла те Настя Гаюрина, аж випросталася. Коли проходив повз неї Микола Васильович, глянула на нього косо і, не приховуючи незадоволення в голосі, спитала:

— Що це з вами, дядьку?

Махнув рукою, не сказав нічого. Не знайшлося тих слів,

що він їх мусив сказати тепер. Нічим було себе виправдовувати, тільки подумав:

„І вона туди. Іть, молоко на губах іще не обсохло“.

Настя більше не сказала нічого. Крутнула головою, взялася до праці.

— Чого ти?—спитав, підійшовши, Петро.— Крутиш головою, як голуб туркота.

Попередній веселий вигляд на якийсь час у неї зник. Вона зовсім не так, як може тільки мить тому, подивилася на нього.

— Іще питає чого,—промовила по короткій паузі.— Ніби не бачиш, що на роботі не клеїться.

— Де це не клеїться?

— Де? Хіба ти не бачиш? Он, подивись,—показала рукою в напрямі, де недавнечко пройшли косарки.— Не бачиш хіба, як Книш заднім потягся? А робота однакова всім, і коні та косарки теж.

Петро подивився туди і сплюнув, ніби в ту мить у роті слини набралось жужмом. Підхопив повний валок пшениці на навильник і хутко поніс до копиці...

У передніх косарів і коні хутчіше ходять, і робота подається спірніше. Крок за кроком кладуть вони пшеничні постаті в валки, вистригають стебло з повним колоссям, зоставляють позад щіткувату стерню. Повзуть за кіньми косарки, вимахують крилами, розчісують головасту пшеницю, подаючи на коси.

Ретельно працюють Петро та Настя. Вони ніби хочуть перекрити недороблюване Книшем. Хай сонце—таке палке плітку—починає завдавати обом, вони уперто змагаються з ним. Особливо тепло Петрові. Палюче сонце висотує з його тіла густий, солонкуватий піт. Піг дрібнесенькими краплинами услав тіло, та не зважає Петро. Він іноді, поклавши навильника на копицю, гляне ото вгору на сонце, презирнеться з ним поглядом і знову до праці, мовляв:

— Не дотнеш! Твої намагання даремні!

Поряд Петра, беручи приклад з нього, ретельно працюють комсомольці. Адже вони, як і Петро, знають, що вони в колгоспі господарі, що наслідки праці залежать од них.

Ось, трохи обіч від Лободи, працює Кибченко Павло. Він, як і Лобода—високий, стрункий з себе,—дуже підхоплює навильник над плечі, ступає широкими кроками від валка до копиці, складає пласти по пласту.

Слідом за ними й Книшенків Петро. Із своєю загірбальницею вони раз-по-раз підхоплюють валки, ростять копиці, що встають на очах за копильниками, далеко лишаючи позад примовку: „як гриби після дощу“.

Лягає на рівно вистриженій стерні важка пшениця, з косарчиних полотен. Пузате зерно, трохи розпарене пекучим сонцем, пахне як медиво квітучих гречок, п'янить хмелем колгоспників.

Копиці ростуть одна за одною, постають рівними вузлами, круто посадженими на широкому стернястому просторі, де так недавно ще колосистий чуб нагадував велике пшеничне море.

Передня косарка, де керував Левіч Микола Дмитрович, уже вдруге мало не обганяє Миколу Книча. Він, потягнувши за віжку, як треба трохи чи ввійти в середину постаті, чи податися на край, піджене ото коней сам, або скаже погоничеві, щоб хвисьнув батогом. Тоді віжку опускає слабіше в руках і коні йдуть вільно. Левіч стежить, щоб своєчасно натиснути на підойму і скинути валок проти валка. Весело Левічеві. Робота посувається вперед. Добре працює в нього косарка і приємно дивитися старому партизанові, як молоді господарі комсомольці достойно виконують взяті на себе зобов'язання. Чує він, що дехто з комсомольців співає пісню і сам починає стиха наспівувати. Згодом його голос дзвінкішає. Він берегеться наспівувати бойової, що з нею колись ішов у бій проти ворогів революції.

Співає партизанської Левіч. Старанно стежить за рухом коней, щоб не прибільшили й не зменшили постаті. Не хоче він ні спустити на меншу постать, ні взяти зайвого, не хоче zostавити на посміх комусь і стеблини...

Раптом, дійшовши на середину ниви, почув як гирнула коса й щось тріснуло.

— Стій!— крикнув погоничеві.

Зіскочив із косарки і чимдуж підбіг до коси.

На полотно повалилися жмути прим'ятої, неперерізаної пшениці, а вгору стримів залізний прут і, як живе срібло на сонці, виблискувала перервана надвое стальна коса.

— Сю-ди-и!

Кров залила йому й без того червоне лице. Подав з кінцями косарку назад, відвернув з постаті.

— Сю-у-ди-и!— закричав ще.

Коли посходилися до нього і стали питати, що сталося, мить якусь не міг сказати слова. Лише згодом, важко піднесеною рукою показав на перервану косу і далі, де між надламаними й зім'ятими стеблами пшениці стримів глибоко загнаний у землю залізний прут.

— А-а...

Бригадир ухопив за той прут. Хотів вирвати однією рукою і хутко того не зробив. Прут, як той осот, глибоко всаджено в землю.

3.

Вечором, коли сонце крадькома від людей заховалося в тьму і на всю степову рослинність лягли дрібні й легкокрилі роси— косарки припинили роботу. Але й тоді, як косарки стояли біля бригадного табору, копнільники не кинули праці.

— Чого враз?— зауважив перший Лобода, коли йому хтось із колгоспників нагадав, щоб услід за косарками йти до табору.— Косарки,— ті одволожену пшеницю може тільки м'ястимуть, а нам воно не те. Саме тепер пшениця береться пластами і держиться тривко.

М'яко лягає на навильники і в копиці відвогнала пшениця. Добре береться вона, підхоплювана вгору джими руками, і потім навально спадає на призначене їй місце.

— Ой і береться ж!— говорить Петро, стромляючи гострозубі вила в валки накошеної пшениці.

— Береться добре,— стверджує Настя Гаюрина.— Та воно й загібається надвечір краще.

Петро Лобода глянув на неї, осміхнувся. На лиці йому відбилися відблиском позахідної рожевизни шмаття неба. Від того лице рожевіло, як гаряча півонія.

— Таке!— говорить до Насті.— От видумала. Загібати однаково хоч серед дня, хоч тепер. То як переспіла пшениця— тоді третєся і випадає зерно, а тепер ні.

— Ту-у-ди!— і собі передражнюючи його, показала разочок зубів.— От завернув! Воно чи косити переспілу пшеницю, чи загібати однаково. Ти сказав би, що надвечір якось свіжіше і працювати легше.

— А хіба удень не так? Хіба важко тоді?

— Я того не кажу. Тоді, звісно, сонце надокучає. Збороти все наче воно тебе хоче, хоч і даремне. У гурті, та ще коли знаєш на кого ти працюєш— утоми якось нема.

Подивився на неї Лобода, а далі, не знаходячи кращої відповіді, підхопив повний залок на навильника й хутко поіс до копиці.

— Загібай!— тільки й промовив до Насті.

Петро старанно підхоплює повні навильники пшениці, зносіть на копицю, а Настя раз-по-раз закидає далеко граблі, щоб позагібати все колосся.

Тим часом біля табору між гарбами горить вогонь. Над ним на великій тринозі висить казан, де вариться бригадна вечеря. Вогонь довгими язиками облизує казан зокола, молоденькими півниками підскакує вгору, присвічує колгоспникам, які оглядають косарки, роблять щось собі при тому світлі.

— Ну, як страва?— спитав у Настіної матері Кирило Іосипович.

— Доварюється,— промовила до нього бригадна куховарка Харитина Омелянівна і глянула спід руки, що нею затуляла лице від жаркого полум'я.

— То може й кликати можна?— питається в неї Ганджа.— Як ви, Омелянівна, га?

— Та й можна.

Поблизу вогню, коло своєї косарки щось робив Книш. До нього, як до найближчого й менше занятого, підійшов Ганджа.

Вечеряли...

На кінець вечері по висохлій землі зачули частий тупіт кінських копит. Тупіт той чимраз ставав ближче й ближче до табору. Скоро стали чути, як кінь, звернувши з дороги, шаркотів ногами по рясній стерні, під'їжджаючи до них.

Прив'язавши коня до конов'язу, Левіч підходив до товаришів і проти вогню у нього в руках виблискувала коса.

Перегнувся через биля і бережно поклав косу на гарбі.

— Оце ж дивіться,—показав на неї рукою,—щоб не довелось комусь наскочити.

Сів і собі вечеряти, задоволений, що все ж йому вдалось гаразд, що не доведеться перестоявати дорогого часу без роботи самому й косарці. Він ото, як наскочила коса на прут і перервалася пополам, заправив косу запасну і попрацював до вечора. А як косить кинули і привернули до табору, тоді він сів на коня верхи й поїхав до майстерні ладнати.

— Да,—проговорив він згодом.—Майстер у кузні такий, що якби не директор МТС, то може не помогло б нічого. Не хотів.

— А в постанові Крайкома,—втрутився до розмови Петро Лобода,—говориться, щоб на полі під час роботи були похідні майстерні.

Це знає й Левіч, йому самому доводилося брати участь на тих нарадах, що їх проводили при МТС перед жнивими. Про це говорили й на партійних зборах.

— Аби воно так було, а то попадеться один такий і псує...

— Треба, щоб так було!—ствердила Настя Гаюрина, вмішавшись до розмови.

Дядько, Микола Васильович Книш, невдоволено підвів очі на Настю, пробіг по її ще більше розум'яненому від вогню обличчю.

„Ще й вона свого носа туди,—подумав.—Іть, про неї можна сказати „од горшка три вершка“, а вже до якого діла лізе. Теж кансамолка“.

Коли закінчували вечеряти, до табору повернувся бригадир.

Поставивши двометровку біля гарби, бригадир підійшов до вогню. Витяг з кишені записну книжку та олівець і заходився підраховувати сьогоднішню виробку кожного.

— Може вечеряти будете?—спитала в нього куховарка.

— Га?—одірвався від нотаток бригадир.

— Вечеряти, питаю, будете?

— Давайте.

Наклала в мисочку каші, підсунула бригадирові перед очі. Але він одразу не кинув підраховувати й не взявся за ложку. Працював над числами. Час від часу він відривав олівець від паперу, притискав його незаструганим кінцем до лоба. Тис тупим кінцем олівця лоба, ніби намагався тим самим витис-

нути щось з голови, якусь суму чи видобуток. Над очі, спущені вниз на папір, йому насунулися густі дугасті брові і, адавалосся, ніби віяльцем прикривали їх.

По вечері бригадники хотіли було розійтися хто куди. Та, ніби байдужий до всього, в ту мить бригадир підвів очі.

— Куди ви? Не розходьтеся. Я ось зараз скінчу і тоді поговоримо всі про сьогоднішній день.

Парторг бригади — Левіч Микола Дмитрович — і собі підтримав бригадира, затримуючи бригадників.

Тоді в бригадирових руках ще хутчіше заходив олівець, а в записній книжці виростали одна за одною нові цифри.

— А нащо воно ото все, — ніби про себе, ніби нікого не питаючися, проговорив Книш. — Іть скільки років жили, а ніколи так не робили.

— Колись жили як хто. Жили по собі, а тепер у колгоспі. Там ви, дядьку, робили один і знали, скільки зробили, а тут робимо гуртом. Повинні ж ми знати, хто чого вартий.

Книш косо подивився на Левіча, що йому говорив це на ніби між іншим сказані слова. Одвернувся і знову ніби про себе додав:

— Так ми ж робимо гуртом, що скаже начальник. Іть, наше діло робить, а його тільки дивитися, — натякнув на бригадира.

— Дивитися та порядки наводити, — знову втрутилася до розмови Настя Гаюрина. — А яке ще в нас „начальство“, коли завтра ви теж ним можете стати? Що це вам, хіба як колись? „Знов воно лізе, — подумав про себе Книш. — Іть, як смола липне, і не одірвеш так легко“.

Петро Книшенко, що більше все з комсомольцями, і собі трохи сердито глянув на батька. На батьковому обличчі й цього разу він упіймав сказане вже йому колись:

„Молоді, а вчити збираються. А в самих ще молоко на губах не повисихало як слід. Заїди, іть, ще не позводилися.“

Неприємно стало синові за батька. Сам уже розумів більше, як поводитися, як і де треба сказати. А от батько ніяк. Все якось у нього виходить ніби проти. Чи нарочито це він робить так, чи ні — а виходить так. Узав батька за рукав сорочки. Легенько торкнув і майже над саме вухо тихо проговорив:

— Вона, тату, правду каже. У колгоспі організовано треба, і всякої кваліфікації тут набуть можна.

Батько сердито вирвав рукав з руки синові. Одвернувся від нього в сторону й більше не вимовив жодного слова.

— Я зараз. Уже закінчую, — обізався Грицько Симаненко, не одриваючися від обрахунку.

Про вечерю він уже забув. Та дарма, що каша вихолола, що стояла поблизу нього недоторкана. Грицько не прислухався також і до слів колгоспників, що перемовлялися, обступивши його кругом. Ще записав кілька чисел і тоді підвів голову.

— Уже. Ану, товариші, сюди.

Підходили й ті, що були далі. Ставали в коло круг вогню. Своїми тілами, обступивши вогонь, затуляли його від неосяжної степової широчизни, від місячної, ніби молоком облятої ночі. Крізь їхні тіла вогонь просковзав лише де-не-де поміж щілини, лягав на стерні язикатими й довгими-предовгими та ламливими лезами.

— Виробка сьогодні наша, товариші, така: усі разом сьогодні дали проти норми 102 проценти...

— Ого! — перервав вигуком хтось із гурту.

А Павлові Кибченку вже не терпиться. Він на крок підступає до бригадира, сіпає його злегка за плече й нетерпляче запитує:

— Ти персонально скажи. От про копнільників, щоб про кожного.

— Скажу, — спокійно до нього бригадир.

— Зараз?

Але не встиг відповісти на це Кибченкові бригадир. Його перервали самі колгоспники, що цікавилися знати й про себе.

— А ти не спіши вперед за батьків.

Хтось аж ухопив за руку й хотів відтягти.

— А, це ви, — виговорив невдоволено Кибченко, коли повернувшись побачив Книша.

— Еге. Чого б ото я так залазив...

Павлові стало соромно, проте здаватися він не хотів та й боляче, що Книш осадив його назад. Він тоді, повернувшись до Книша, кинув йому:

— Ви, дядьку, тільки пробачте за грубість, ви в цьому не розбираєтеся. Хіба ми комусь працюємо? У нас іде змагання а ви „чого б ото я так залазив“!

— Слухайте! — до них Левіч. — Ось зараз скаже Грицько.

Грицько виждав хвилинку, покіль притихли сперечальники, а тоді влучно й розсудливо до всіх:

— Турбуватися є за що. Ви ж усі знаєте з практики, що прибуток з однакової землі не одинаковий. А чому воно так?

— Тому що одні робили так, а другі інак, — перервали його мову колгоспники.

— Що одні робили, а другі вилежувалися.

— Що голову під копичечку, а ноги на випечку...

Останній дотеп взятий з життя сусіднього до них колгоспу. Тож не даремне, трохи в рифму сказаний, він викликав сміх серед присутніх тут.

— Ну от, — доводив по тому своїй бригадир, — Кибченко правильно тут спитав у мене, чи зробив я підрахунок окремо за кожного. Наш трудовень сам од нас. Робитимемо краще й скоріш — більший буде, а коли робитимемо гірш, то й ціна йому пуста.

— Еге. Вийде, як першого літа в колгоспі „Світовий Жовтень“ — в переводі на гроші по 33 копійки.

— Коли будемо тільки трудодні писати, а зерно нехай на землю висипається, то може й по стільки не вийде.

— Іть, я, можна сказати, того так довго і не хотів у колгосп — проговорив до сусіда Микола Книш.

Грицько одірвав погляд від нотаток. Переглянувся з присутніми і глянув угору, ніби презирнувся з лицейським місяцем, що молоком молозивним розіллявся по цілому широкому ступу. Потім очі знов до нотаток. Повернув аркушик паперу ближче до вогню й давай вичитувати колгоспникам:

— Сьогодні ми косарки пустили в один слід. Це погано, бо прослідкувати таким порядком за кожним косарем окремо нема змоги. Коли працювати так, то не можна сказати хто саме і скільки з косарів виробив за день. Можна сказати тільки одно, що косар Книш, Микола Васильович, пасував. Сьогодні за день він аж двічі поступився постатями. А це вже, звісно, його виробка менша й роботи зрив.

На мить знову одірвав очі від книжки, подивився прямо в очі Книшеві. Микола Васильович, зустрівшись очима з бригадиром, прочитав у його погляді собі присуд, докір за те, що працював погано, що гаяв на роботі такий дорогий і безповоротний час.

— Та воно ще й захват усякий буває, — додав до бригадирових слів Кирило Йосипович Ганджа. — Я от, приміром, беру на повну косу, а хтось може взяти й на половину, аби тільки постать пройти. Оце знать треба також. Окремо було б краще.

— Окремо й перевірять краще, — це вже Петро Лобода. — Ми повинні знати всі, як хто виконує норму. А як в одну постать іти, то тут точний облік загубиш.

Бригадир прослухав, що говорили на його слова Ганджа й Лобода, ніби пробачаючися за припущений непорядок сьогодні, погодився з ними.

— Гаразд. Від завтра працюватимуть кожен окремо. Завтра вже знатиму, як хто працює, кожного.

Комсомольцям, що змагаються з комсомольською частиною іншої бригади — страх як хочеться довідатися за себе. Хочеться, щоб скоріше оголосив бригадир результати їхньої праці за день.

Презираються поміж собою, шукають очей бригадирових і поглядами зазирають йому запитливо:

— Чи скоро скажеш про нас?

Гарячковіший від інших Павло Кибченко нагнувся знову до плеча бригадирового й нетерпляче спитав:

— А як ми? Чому й досі не сказав нічого.

Йому бо здається, що вже аж надто забагато пройшло часу, що це вже не коротенька післяробітна нарада, де го-

вориться про підсумки дня, а цілі збори — розтяжні й довгі. Не терпиться. Хочеться довідатися скоріш.

Бригадир перекинув сторінку в книжечці. І там, де стояло вгорі „копнільники“ — вичитував:

— Уперед від усіх копнільників сьогодні Петро Лобода. Він виробив свою норму на 127 процентів. За ним Кибченко Павло і Книшенко Петро...

Петро Perezирнувся з батьком. Книш і тут у синовім погляді зустрів не прихильність, а якусь для себе образу.

А син, чи на зло батькові, чи непокоячися, що відстав від товариша, трохи почервонів і одвернувся в сторону, проговоривши:

— От-так...

4

Колгоспний степ розподілено на ділянки. На кожній ділянці всуціль тільки одна культура. Ось під станицею кукурудза й люцерна. Нещодавно, перед початком суцільної колективізації, саме ця земля довгими роками відлежувалася цілиною. Плуг турбував її тільки тоді, як хтось виходив прояснювати лемеші після коваля. Худоба нещодавно збивала тут густозарослі будяки, визбираючи поміж ними лободу та пирій. Росли тут ще полин та болиголов, і виростили вони високі, бо їх ні худоба, ні свині не зачіпали. І квітли тут розкішними квітками будяки, запускаючи в землю глибоке коріння. Тільки й турбот було, що ненароком випущена чи навмисне вигнана на вигін свиня ото під розкішним кущем будяка вирине собі схованку від сонця й витягнеться на повний зріст.

А от почалися колгоспи. Дійшли колгоспники й до цієї землі. Не гуляє гульма тепер і вона. Перевернули лани, одвічно неорані, примусили землю родити на себе, на свою державу.

Рівними рядами на дальшій ділянці розіклали свої непричісані патли кучерявоволосі буряки. Поміж чубами, де-не-де і геть високими виялами, маяла лобода, повиростав осот, бо їх не встигли цілковито знищити при першому шаруванні.

Ранком, як сонце кіннотчиком переплигнуло гірський бар'єр і струнко набирало високості, бурякова бригада збиралася йти до буряків. У бригаді на шаруванні організовано робочі ланки по три-чотири чоловіка в кожній. Добирали до ланок самі колгоспники, хто з ким хотів працювати.

Явтух Спиридонович Кушнір — обліковий бригади — причепав на місце пізніше за всіх. Коло бурякової ділянки, поставивши, як підпірку, під руку собі двометровку, обіперся на неї підпліччям. Про те, як розпочинати роботу, він владно виголосив, не рухаючи з місця:

— Як два рядки, то й півметра. Беріть кожна собі по два рядки і женіть он до того будяка,— показав рукою на ниву, де недалеко пишною квіткою стремів будяк.

— Отам я проведу для всіх межу. А ви, дійшовши туди, вертатимете назад.

Полільники зміряли очима віддалення, переглянулися поміж собою. Їм показалося те віддалення за надто коротке. Коли дійти до нього й повертати назад, то дуже часто доведеться робить звороти, гаяти на перехід час.

— Чи не близько буде? — насмілилася спитати в Кушніра Ганджина Катерина.

— Такої! — ніби здивувався Кушнір. А тим часом пройняв її всю невдоволенням поглядом. Йому хотілося її обірвати грубо й гостро, щоб, мовляв, не до свого діла не всувала носа. Проте, бажанню волі не дав, приховав його від присутніх.

— Здається, так буде коротко,— додала ще Катерина.

— Ні,— тільки й промовив.

В голосі, дарма, що й без крику обізвався до неї, чулося невдоволення. І Катерина, глянувши на дядька Кушніра, відчула себе негаразд. Та якась із товаришок, підтримуючи Катерину, знову проговорила до Кушніра:

— А дядько Костюк казали, щоб ми зайняли до половини.

— Еге. Казав, до половини якраз п'ятсот метрів буде.

Явтух осміхнувся. Очі блиснули іскорками, трішки якось розпливлися й по тому скоро потухли.

— А мені він сказав навпаки.— І здвигнув плечима.— Мені воно однаково, а тільки ж я бригадира послухаю.

— Виходить, дядьку, що він нам говорив одно, а вам сказав друге,— знову своєї до Явтуха Ганджина Катерина.

Лице у Явтуха Спиридоновича почервоніло. Але то тільки на мить. Скоро воно розпливлося в трохи кривій і розпливчастій посмішці.

— Не чув я інак. Хіба мені не однаково? А тільки повинен зробити я, як загадано. Давайте робить, як кажу.

Катеринину ланку Явтух Спиридонович повів за собою. підвів її до самої межі з люцерною. Там найбільше нових вигінок молодой люцерни та всякого бур'яну.

„Хай поповоює тут,— думав собі нишком,— щоб не совала свого носа куди не слід. Люцерна, хоч вона й не будякувата, а підбирати є що. Нехай наваряється ударниця“...

Підійшов до самої межі буряків з люцерною. Став на до-розі, виставивши одну ногу вперед.

— Вас тут у ланці трое?

— Трое,— відповіла за товаришок Катерина.

— От. Отут,— показав під самою люцерною,— ставай ти, Катерино, а ці,— показав рукою на її товаришок по ланці,— хай стають поряд. Де котра з вас стане? — спитав у тих дівчат.

Дівчина Лизька, що вже й до того перша цюкнула сапою поряд з Катериною, одірвала погляд від роботи.

— Все рівно, дядьку. Я стану поряд з Катериною, а Килина нехай крайня від нас до другої ланки.

— Нехай і так,— вдовольнився з такого розставлення Катериної ланки Явтух Спиридонович. Відступив звідтіля і почав відводити рядки іншим ланкам.

Ланка, до якої входила його дружина, складалася з трьох полільників. Ще коли тільки збиралися йти на роботу, дружина питалася в нього з ким і скільком саме ставати. Явтух Спиридонович порадив, що найкраще з Книшихою та ще можна взяти Домаху Ковбичку.

Коло буряків заходилися в звичних до роботи руках сапки. Сапки старанно підрізали бур'яни, спущували навколишній до буряків ґрунт.

Від невисохлої вічної роси, що лишилася на чубатих буряках, дрібними краплинами працівникам до рук прилипали ледве помітні порохняві крупинки землі, втискувалися поміж шпари, фарбуючи руки в земляний колір. Та то дарма. Владарі їхні, старанно підводили вгору замашні сопки, запускали в ґрунт залізні леза. Спущували ґрунт або вдаряли тупим кінцем по грудях і по тому, розчепіривши пальці, руками, що нагадували невеличкі грабельки з дебелими зуб'ями, ви-збирали бур'яни поміж пластатих чубів.

Явтух Спиридонович, розставивши всіх і простеживши, як пішла робота, підійшов до своєї дружини.

— Іди сюди,— тихо покликав.

Коли та трішки зам'ялася, покликав настоїстіше:

— Іди бо, кажу!

Дружина, що досі сиділа на дорозі, чекаючи докіль Явтух Спиридонович упорається з іншими, тепер підвелася. Ступила на кілька кроків до нього і, обіпершись обома руками на сапку, вислухувала його мову.

То дарма, що інші колгоспники й колгоспниці вже приступили до праці, що свою увагу вони віддали бурякам, Явтух Спиридонович все ж, боячися, щоб його не підслухали, говорив дружині пошепки, нагнувшись над ухом.

— Ти ставай крайньою. Від того місця, де починаєте займати постать, бери й собі два рядки, а дійшовши на середину, один покинеш.

Дружина, не розуміючи того, що цим хоче порадити їй чоловік, якось трохи здивовано ковзнула його поглядом. Але то дарма. У нього свій план.

— Ти так, як я кажу, роби. Дійдеш до середини з двома, а там один покинеш і підеш з одним. Колись гребонеш корінь середній, а то крайній. Так воно і в очі нікому не кинеться. І вам усім легше буде.

— А як ...

Для дружини не ясно, як поставляться до неї товаришки, як буде, коли, буває, довідаються в бригаді.

— Боятися нема чого,— говорив дружині Явтух Спиридонович, зрозумівши про що вона хоче в нього спитати.—Кинувши посеред, ви вийдете на постать перші, чи хоч разом із сусідніми.

— А там?

— Там знову ви займатимете по два рядки кожна. А дійдете до середини і знову у вас далі буде без одного. Допоможете вже там якось одна другій — оце й уся музика. Так ви вийдете разом, заробите однаково трудовнів. А коли не так, то хіба ви впораєтеся з ретивими?

Глянув на край постаті, де працювала з своєю ланкою Ганджина Катерина. Вона, дарма, що їй попалася найгірша постать, дужо була сапкою, винищувала бур'яни.

— Бачиш Ганджину?— кивком голови показав дружині на неї.— Куди тобі і вам усім! А ще ж і поставив я її на найгіршому. Уперед усе лізе. Ретива дуже. Ударниця стала. Бачиш козачку? З батьком вони...

І не договорив. Не любить Явтух Спиридонович тих козаків, що сумлінно й чесно перейшли на сторону радянської влади, що працюють віддано, ідуть у числі передових. Свистунами зве їх, бо, мовляв, просвистіли вони козацтво, козачі права, ті самі права, що давали змогу козачій верхівці жити трудами інших. До революції він сам служив вірою й правдою государеві, тільки роз'їжджав верхи на коні, коли-неколи приїжджаючи на степ навести серед наймитів порядок.

— Бачиш?— продовжив свою розмову з дружиною, кивнувши знову головою туди.— Робить хто зна на кого, а ще змагається, щоб сили більше витратити. Ударництво... вищу форму свідомої праці видумали.

Хоч це говорив він шепотом, але й шепотом слова лилися наповнені обурення. Самому всередині спирало дух. Хотілося кричати на весь голос. Та знав, що цим не допоможеш, що з цього вийде тільки зле.

За мануфактуру, що її ніс колись додому, як був продавцем у споживчому товаристві, влетіло мало. Зумів викрутитися, мовляв, ніс її до Шкодюка, до свого начальника. А той, бачачи, що йому не викрутитися: взяв вину на себе, щоб цього звільнили. Повезло, що зайшов тоді до нього. От і викрутився так, відбув усього два місяці примусових робіт. Коли того вже вислали, то на виду в людей Явтух Спиридонович його ще й „контрою“ називав, казав, що „він збив мене на цей шлях, щоб я йому дав, ще й допоміг піднести. Помилівся, що ж“... І скоро по тому, як відбув кару, проліз до колгоспу і в облікувачі. Серед колгоспників прикидався добрим і цілком радянським, а нишком робив своє.

— Ти вже тут помирися з ними сама,— наказує в останнє дружині.— А за трудовні вам подбаю я.

— Добре.

Договорившись з дружиною, Явтух Спиридонович пішов відмірювати довжину постаті. В'яло перекидав у руці двометровку, ледь-ледь переступав з ноги на ногу. П'ятдесят двометровок лягли трохи далі тієї будячини, що він показував на неї, розставляючи людей на постаті.. Тоді, покинувши двометровку на останньому відмірі, він повернувся назад і, вирвавши будячину, переніс її на визначене двометровою місце.

— Отак воно,— сміло до себе проговорив уголос, бо там нікого не було,— і дружина виграє, і від дороги сполене буде. Хай тоді, хто проїжджатиме, і скаже, що тут не сполено всього!

Задоволено осміхнувся. Витяг з кишені кисета й почав закурювати. Поплювавши на кінчики пальців, бережно відривав з книжечки „рисовую бумагу“ і ще бережніше накладав туди тягучого „сухумського“ тютюну.

* * *

Кушнірка товаришам не сказала нічого. Від дороги вона взяла собі два рядки й пішла з ними поруч. Коли відійшла від дороги до половини постаті, за настановою чоловіка, один рядок покинула.

Час від часу крадькома оглядалася назад і по боках:

Чи не стежить хто?

Дбайливо підрубуючи сапкою й підбираючи руками, Катерина Ганджина із своєю ланкою пішла вперед. Коли б від неї провести криву через усіх полільників, крива вийшла б поламана, з різними стрибками то вгору, то вниз, різко впадши зразу від неї.

Подивилася туди Кушнірка й вирішила, що тепер уже час.

— Ми відстаємо,— ябідно проговорила вона до своїх товаришок.

Сусідки й собі, слідом за нею, оглянули постать, зайняту полільниками. Вони справді відстали від передових.

— Бачите, як он та, Ганджина полосує?

— А чого б їй не полосувати? — устряла до розмови Ковбичка.

— Злигалася із Симаненковим, а той, куди там, який ахтівіст! Старий мій каже: „там такий, що“...— додала й собі Книшиха.

— Так, та трохи не так,— повагом проговорила до них Кушнірка.— Як там не є, а вони нас посадять на рака,— нагадала про розмальовану дошку в колгоспі. Там, залежно від того, хто як працював, записували прізвище під черепахою, раком, качкою, автомобілем тощо.

Питливо оббігла поглядом обох товаришок, цюкнула сапкою.

— Історія від того не завидна...

— Ну й нехай!— розсердилася Книшиха.— Я вже стара, то їй, молодій, тільки робить. А нам, та ще на колективному...

Махнула рукою, хотіла зовсім втікти від розмови.

Кушнірка зважила, їй саме найкращий момент говорити про те, що радив Явтух Спиридонович. Вона витримала коротеньку паузу, цюкнула ще якийсь раз сапкою, а потім знову за своє.

— Як там воно не є,— знову говорить вона,— а трудовні і нам треба. На трудовні прибутки розходиться, от!

Книшисі аж настогидла така настирливість Кушнірки. Вона готова на що завгодно, аби тільки припинити розмову, аби відійти від цього.

— Хай!— сердито перервала Кушнірку.— Хай роблять як знають, мені що до того?

— Е-е, ні! А я б уже на те не пристала. Трудодні воно треба мати. І на раку сидить не інтересно,— подала слово Домаха.

— Абиж отакі, як ото чорти,— показала рукою на передню ланку, що на чолі її йшла Катерина,— не гнали б так. Воно б тоді краще було.

— А я знаю вихід,— улесливим голосом до них Кушнірка.

— Який?— хутко спохватилася Домаха.

Ще глянула вбік Кушнірка. Перевірила: чи не стежить, буває, хтось за ними, чи не підслухує їхніх розмов? Тоді просунула свою голову серед голів сусідок і пошепки вимовила.

— Ми ось женемо по два рядки. Від дороги воно скрізь іде шість. А тут можна один покинуть. Замість покинутого крайнього я допоможу вам,— до Книшихи,— а ви допоможете їй,— це вже, щоб Книшиха допомогла Домасі.— Отак ми вийдемо в кінці не позаду. А там знову буде шість тільки до половини.

— А...— хотіла спитати про щось Ковбичка, але Кушнірка її перебила. Вона добре бо засвоїла повчання Явтуха Спиридоновича і тепер вправно скористалася ним.

— Боятись даремне. Вийдемо, як по маслу. Согласні, кажіть?

— Чому б і ні?— проказала Книшиха.

— Давайте,— погодилася Ковбичка.

По обіді, в розмові з товаришками, Катерина Ганджина якось промовила вголос:

— А ви знаєте, сьогодні і Кушнірка і Книшиха від нас не відставали? Робили разом, дарма, що старі.

— То й що?— не витримала, почувши, Книшиха.— Ти думала вже, що нас хоч викидай на смітник?

— Та ні. Це добре. Я б аж викликала вас на соціалістичне змагання.

Книшиха обурилася. І слухати не любить вона, коли го-

воять про те змагання. І з сином, було, лаялася, як почне він говорити, що змагається з товаришами і тому поспішає з дому.

— Іди ти ік бісу!—сердито майже викрикнула на Катерину.—Що я тобі рівня хіба, чи що? Із своїм Грицьком помагайся краще, а мене не чіпай! Я жінка не з тих.

При нагадуванні про Грицька Катерина почервоніла. Засоромилася. Було неприємно, що Грицькове ім'я отак мусолить Книшиха. Проте, опанувала себе і роблено весело, сміючись до неї, відказала:

— А що вам Грицько? Хіба на дорозі став?

— Ну і злигуйся з ним! Мені до того байдуже. Тільки мене не займай.

Ще осміхнулася Катерина до Книшихи, чогось, на її думку, даремне сердитої.

— Чого вам сердитися? Я за вас кажу, що ви добре працювали сьогодні, а ви отак нападатися. Даремне, тітко. А за змагання з вами я тільки пошуткувала,—навмисне звела так, щоб Книшиха не сердилася.

— Шуткують молоді, а я вже стара.

Катерина махула рукою й підвелася.

— Та ну його, киньмо...

Після обіду збиралися спочити. Катерина напосіла на товаришок, щоб щось прочитати. Заручившись згодою ланки, вона голосно звернулася до всіх:

— Може, ще хто хоче з нами?

— Куди?

— Осьде, близенько. Почитаємо книжку. Тут така інтересна...

— Про що?

— Оповідання про дівчат.

— Пхе,—кинула Кушнірка.—Чому доброму вчитися! Книжки читають, а хліб від того не родить. Мій лобуряка теж, і обідать не сяде без книжки. А користь од того яка? Батька по книжці перевчити надумався...

— Правильно, тьотю,—устряла Симаненкова Килина.

— Ту-у-ди! І ця завела...

— Не хочете, не треба. А хто хоче з нами—ходімте.

Молодий хлопчина, власне вже парубійко, підвів голову.

— А мені можна з вами?

— Тобі?—глянули на нього дівчата.—Коли не заважати—можна. А будеш заважати, тоді проженем.

— От, бач до чого здібні стали оці молоді. „Проженем“! То й не йди до них, Василю. Краще полеж тут, спочинь після роботи.

Але Василь слів Книшихи ніби не чув. Підвівся на ноги, вирівнявся з Катериною і голосно відповів на її запитання:

— Ні, я не мішатиму.

— Тоді йди.

Книшиха щось бурчала, та цього вже не слухали. Гурток дівчат, і молодий парубійко Василь серед них, відходили до іншого місця. Там на кількох соняшничинах розп'яли хустки й сіли за читання.

Книшиха до розмови більш не встрявала. Вона лише, підвівши з землі трохи вгору голову, простежила, куди відійшов гурток молодих, і потім лягла знову. Кушнірка, що досі лежала мовчки, підвела голову й собі. Глянула на молодь, на стару Книшиху.

— Бачите яка стала...

Вона хотіла й собі наговорити щось на Грицька, алеж. круг неї були люди. Тихо скригнула зубами, та, хутко спохватившись, затамувала лють.

5

Тихий літній вечір насувався на станицю. Його сіре простираadlo поволі спускалося на дахи будинків, плутало, як ті рибацькі сітки, мереживом садки, лягало на всю станицю, на степ застаничний. Вечірне мереживо кутало все, насуваючися з закубання на степ.

Скоро вечірне мереживо, пересунувшись через станицю, котить на кучеряві чуби буряків, минає їх, заплутується поміж соняшників і на ще нескошену пшеницю, на копиці складені рівно, шапчасто. А як вечір виплетеним мереживом дійде до степу, то в косарки тоді, замість дудкуватих стебел пшениці, попадають ніби пасма прядива, такі нерізкі, тягучі.

Ховалася від людського зору найпомітніша серед горбатої спини Кавказьких гір Папайка. Затуманювалася вона в сірому простирадли, щораз міняючому на темніший свій колір. Згори, непомітно для людського ока, спадала на землю дрібнюща росичка, кутала легеньким сувійчиком. І коли дрібна й прозора роса сіла непрохано на бурякові чуби, бригада припинивши роботу, верталася на нічний спокій назад до станиці.

Із станиці, з дворів і садків запахло димом і різними стравами. То хтось із домашніх готував їм по кабицях родинні вечері.

В гурті якась із дівчат промовила голосно:

— Ой і смачна ж комусь їжа вариться!

— Ого, і...

— Воно, наробившись, зготовлене піде куди-и там!

— Піде за моє поштеніє,— додав парубійко Василь.— Мармелад просто.

Під станицюю організована шеренга почала танути. Дівчата відкликали одна одну, щось шепотіли над вуха, мабуть умовлялися, як зійтися на вулиці вечером. Хлопці радилися собі окремо або підходили до дівчат і вмовлялися з ними

разом. І на кожному перехресті кварталів гурт усе меншав і меншав.

Явтух Спиридонович, задоволений із своєї денної роботи, вертався додому з старішими полільницями. Разом з ним верталися додому його дружина, Книшиха, Ковбичка й інші.

Молодь, дарма, що від буряків вирушила позаду старіших жінок, їх обминула, пройшла собі вперед, з піснями, регочучись. Та то ж молодь. Їй треба поспішати, бож вечора гаяти жаль.

А старим хіба що? Хіба не однаково чи вечором вийти й говорити на вулиці, чи тепер, повертаючися з степу назад? Хай поспішають передні. Вони молоді. Вони бо зійдуться ще й вечором, поспівають пісень, пожартують, а ці і дорогою, помалу ідучи, наговоряться.

— Да-а! — протяг Явтух Спиридонович. — Хлібець цього року вродив... От тільки аби розпоряджався ним хтось путній, щоб хазяїн настоящий був, не переводив його на сторону. Тоді, я думаю, його хватило б надовго.

— Ото воно і є. Ти роби, а потім хліб оддай, і чи зостанеться тобі, чи може й ні.

Кушнірова дружина, що досі за всю дорогу не говорила, тільки прислухалася до розмов, уставила словечко:

— Ще кажуть лишки віддай. А беруть же не те, що ти б сказав лишки. Може воно й собі ой-ой як треба оставить. У хазяйстві треба придбати то те, то те, а вони — „лишки“...

— Куди там, — втрутилася до розмов Ковбичка. — Он мого як утягли до колгоспу, так робив ку-уди там! А дали хліба багато? Заробив аж вісімдесят трудоднів, а хліба получил менше, як пудів сорок. Хіба цього нам вистачить на цілий рік? Уже цього року довелось й мені на роботу виходити. Може зароблю хоч на харчі.

Явтух Спиридонович, ніби ненароком, моргнув очима своїй дружині, мовляв, берись ти, говори.

— Да... На трудодні, кажуть... А хто з дітьми, чи там через домашнє хазяйство на роботі не був — тому як хочеш, не дають нічого. „Ти, кажуть, теж міг собі виробить“...

— А ті, що руку їхню здорово тягнуть і за колгосп горлянять, ті, не бійся, одержали більше. Чи так же, Явтух Спиридонович?

Явтух Спиридонович однією рукою підкрутив вуса, збив трохи на потилицю кубанку, ніби вона йому до того насунулася на очі й не давала змоги дивитися просто перед себе.

— Це так, — говорить він по коротенькій паузі. — Он Ганджа, що Симаненків, бригадир першої, водиться з його дочкою, скільки одержав хліба?

Питливими очима зазирали йому в лице, таке довгасте, із чималим шрамом над лівим оком на лобі.

— А скільки?

— Більше, як двісті пудів.

— Ого ...

— Бач яка правда!

— Да... Понад двісті пудів самої тільки пшенички. Та він і ще дещо одержав... Те ніби в премію за добрий вихід на роботу.

Жінки презирнулися поміж собою. У їхніх поглядах було помітно і завидки, й люті. Як же: хіба можуть вони погодитися з тим, що Ганджа, хоч він і працював більше за них, хоч має багато трудоднів?.. А чому не припало стільки їм? Чому вони не одержали стільки? І як вони там розподіляли? Чому, на їхню думку, не всім порівну?

— Це, — осміхнулася Кушнірка, — мабуть через те, що дочка до бригадира гулять виходила на цілі ночі в садок.

— Атож, — погодилася Книшиха.

Про те, що Кирило Йосипович Ганджа та його дочка Катерина за минулий рік удвох виробили 562 трудодні, не говорить тепер Явтух Спиридонович. А він це знав добре. Не сказав також і того, що з одержаного хліба Ганджа коло ста пудів продав державі по твердим цінам. Змовчав, бо це не на користь йому. Не сказав навмисне, щоб розпалити більше Книшиху та Ковбичку.

— Виходить, — нервово говорить Книшиха, сповнена ненавистю до Катерини і за те, що вони з батьком минулого року стільки заробили хліба, і за те, що сьогодні Катерина насмілилася викликати її на змагання. — Виходить, що всім треба мати таких шлюх, як Катерина.

— Я того не кажу, — знизавши плечима говорить Явтух Спиридонович. — Я того не кажу. Прямо воно може й не так, але подумати над цим слід.

Під самою станицею і він, як молоді дівчата та хлопці, відкликав у сторону свою дружину, про щось з нею розмовляв на самоті. А коли вона вже повернулася й відходила від нього далі, кинув навздогін, ніби про це забув сказати самій:

— Я може задержусь в управі. Ти дуже з вечерею не поспішай.

— Добре.

* * *

Зза невисокого паркана грибом перевалюється на вулицю краєчком даху огрядний чималий будинок. Стіни того будинку обмазані, виштукатурені й вибілені. У великому дворі, попід хлівами зроблено невеличкі повітки або, як їх називають інакше — лапаси. Під лапасами, в ряд попід стінами розставлені сільськогосподарські знаряддя: плуги, борони, садилки тощо, що їх не використовуюється саме тепер у степу.

З двору, якраз на середині фасаду будинка — великі сходи з верандою. Сходи, як по-станичному, то й високі — аж на

шість шаблів, а по обидва боки веранди повився широким лапчастим листям густий хміль. Над сходами на бляшаній дощі якийсь самоучка-каліграфіст намалював вивіску:

УПРАВА КОЛГОСПУ „КОМУНАР“

Зимою тут метушилися колгоспники, керівники низових ланок і бригадири. Вони приходили сюди в якійсь справі: чи когось спитати, чи з кимось порадитися. Сюди бо збиралися й на всякі колгоспні збори, вирішували важливі питання колгоспського життя-буття.

Тепер члени управи знаходилися на степу, хібащо іноді—та то вже й дуже рідко коли—навідувалися розв'язати щось потрібне, негайне й таке, чого без приїзду сюди зробити не можна. На весь будинок тепер порядкував більше Мамро Семен Іванович—облікувач колгоспу—та ще іноді бував голова колгоспу Шулятий.

Мамро більшу частину робочого дня прогулював. Але, коли б до нього і тоді звернувся хто в справі—навіть чи довідався б путньої відповіді. Він, хай тільки хто навідається з колгоспної управи, завжди говорить, що зайнятий по самі вуха, що ніколи й угору глянути, що роботи ой-ой скільки. Особливо жалівся, коли доводилося переносити з табеля до трудових книжок трудовні, вироблені за п'ятиденку чи за декаду колгоспниками.

— От, от,—бурчить він усе.—От роботи мені скільки? А хіба її зробиш одразу?

Сьогодні із членів управи не було нікого. За цілий день від бригади теж не приходив ніхто. На всякий випадок, Семен Іванович засвітив у приміщенні управи лампу. Сам вийшов на ганок, обплетений по боках гнучким хмелем. Примостився на лавочці і запалив папіросу. Часто попихуючи, поволі випускав із рота кільцями димок, що невідомо де дівався в такий свіжо-силький літній вечір.

Чи думав про що Семен Іванович у ту мить, чи може й ні—того не скажеш. Тільки чомусь зір його очей був направлений у протилежну від вуличного входу сторону, на чомусь зосереджено застиг там...

Хтось тихо відчинив від вулиці фіртку. Хоч як там намагалася людина зробити тихо, цього не вдалося. Вона заскріпила протяжно й тягуче, нібито сам Семен Іванович викликав усе зло й лють, нібито скрипіла не фіртка, а його самого власна душа.

На той скрип, неохоче, Семен Іванович одірвався від свого задуму й повернув голову назад. Постать скоро відділилася від фіртки, поволі переступючи з ноги на ногу, підходила ближче до Семена Івановича.

„Когось таки чорти несуть“,—подумав про себе Семен Іванович.

Постать мовчки підступала до ганку. Коло самих східців вона поставила під стіну двометровку і, ступивши на перший щабель сходів, просунула вперед голову, вдвлялася хто тут сидить.

Семен Іванович сидів мовчки. А коли він знову затягнувся димом, коли папіроса розгорілася ясніше і рожевизною своєю обдала йому лице, постать упізнала його.

— Семен Іванович, здрастуйте!

Семен Іванович вчув знайомий голос, але ще не впізнав хто це. На привітання не відповів нічого.

— Не впізнали хіба, чи що?

— А-а!—протяжно тихо проговорив Семен Іванович.— Це ви, Явтух Спиридоновичу?

— Я, я.

— Не ждав, по-правді сказати. От і не признав ураз. Здрастуйте.

Щиро, по-товариському потисли один одному руки. Такий зустрічі, мабуть, обидва були раді.

— Та-ак. Не ждав уже, по-правді говорячи, не ждав вас.

— Напрасно. Чому ж не ждали?

— Так. Пізно вже.

Явтух Спиридонович осміхнувся до нього тихим, улесливим сміхом. Це помітив Семен Іванович, бож стояв той так, що від лампи, з неприкутаного ще віконницями вікна, лягав на лице його глиняний світ.

— Саме якраз, Семене Івановичу. Я прийшов не рано й не пізно. Упорю сказати б, якраз.

— Та воно...

Семенові Івановичу і так відомо, що прийшов до нього Явтух Спиридонович не в такій справі, щоб говорити за неї при людях. А коли так, тож і краще було—це він розумів гаразд,—що прийшов саме тепер. Мовчки глянув йому в лице знизу вгору і не сказав більш нічого.

— Там хто є?—спитав у Семена Івановича Явтух Спиридонович і кивнув головою в сторону кімнат.

— Нема.

— Ще краще.

Аж тепер Семен Іванович підвівся з лавочки, ступив до сінешних дверей, що вели всередину приміщення управи колгоспу.

— Ходім,—запропонував.

Явтух Спиридонович не сказав нічого. Мовчки пішов за ним слідом.

Вже коли Семен Іванович переступив поріг і одною ногою був у сінях, Явтух Спиридонович сіпнув його за рукав.

— Може б закрити віконницю?

— Нащо?

— Ту-у-ди! — вимовив здивовано. — Ніби маленький ви. Хіба ви не розумієте простих речей?

— Як хочеш...

Сам вийшов назад і довгими руками відвертав віконні повіки, зачинив до кімнати єдине око-вікно.

— Отак воно краще, — говорив уже в хаті до Семена Івановича Явтух Кушнір. — Воно тепер хоч і мало людей шастається по станиці, а все ж, так буде краще. Колись казали старі, що „береженого й бог береже“.

— Таке! — осміхнувся Семен Іванович. — Ну, давай спершу діло, а потім... — і замовк, ніби йому раптом хтось наляв повен рот води.

Явтух Спиридонович витяг зза халяви табель, зім'ятий і скручений вподовж і впоперек. Табель він поклав на стіл і став розгладжувати його шорсткими й забрудненими руками.

На перегінах паперу вже скручувалися невеликі скаточки, які злузувалися звідтіля щораз при доторкуванні. Прізвища на таких аркушах паперу могла прочитати тільки людина, що їх писала. Числа постиралися ще більше. Писані нашвидкуруч і до того олівцем, вони подекуди нагадували тепер тільки якісь закарлючки, а не чітко визначені норми виробітку, не трудодні, вироблені на колгоспних роботах колгоспниками.

— Ось на, рознеси по книгах, — запропонував Семенові Івановичу Кушнір, посунувши далі до нього купу книжок. — Тут вони всі по порядку, як і в табелі позаписувані.

Семен Іванович брав ті книжки, довго передивлявся кожну і починав записувати до „лицевого рахунку“. Та хоч як довго дивився й розглядав він окремі книжки, а до того, щоб перевірити точність записаного — придивлявся не всюди однаково. На окремих книжках він зупинявся більше, ніж треба було, інші пропускав недбало, навіть не перевіряючи чи вірно підраховано облікувачем бригади.

На одній книжці Семен Іванович зупинився найдовше ніж зупинявся на попередніх. Зиркливими чоловічками рухливих очей перебігав з числа на число, з графи до графи запідозрілого табеля.

— Невже таки вона зробила найбільше?

— Хто вона?

— Та оця, — показав рукою Явтухові Спиридоновичу на прізвище Катерини.

Явтух Спиридонович одвернувся од вікна, де чомусь досі стояв мовчки, звалившись на заличку ліктями.

— А-а... — промимрив. — Та ця ж працює, як у своєму. За ударницю йде, вихвалялася...

Слово „ударниця“ Явтух Спиридонович вимовив іншим тоном. В цьому тоні відбивалося все його ставлення до пе-

редовиків колгоспного виробництва, до передовиків у побудові нового життя. Особливо не любив Явтух Спиридонович тих, які віддано працювали на колгоспних ланах.

Семен Іванович, подивившись запитливо кілька секунд на Кушніра, одірвав погляд назад, зостався незадоволений.

— Зменшувати вироблену норму, брат, не доводиться,— пояснював йому Кушнір.— Поставити інакше— могло виявитися ще на ниві в степу. А хіба від цього ми б виграли?— і сердито одвернувся знову до вікна.

Скрутив цигарку, припалив і часто запихкав димом. Від цигаркового вуголька, на шибці, що по цей бік віконниці, немов у неправильному дзеркалі, відбилося перекинуте Кушнірове лице.

Мамро далі переписував мовчки. Скоро натрапив на Кушнірчине прізвище. Тоді знову одірвався од табеля і многозначно мугикнув:

— А-а-а... Тепер знаю.

— Що!— не одриваючися од вікна, спитав у нього Кушнір.

— Он воно що. Зумів...

Ткнув пальцем у Кушнірчину книжку, а другою рукою смикнув Явтуха Спиридоновича.

— Як же це? Ану розкажи мені.

— Так. Просто...— і здвигнув плечима, немов він ні до чого непричетний.— Однакова виробка, от і стоїть однаково. Хоч у самої її спитай,— натакнув тут він про Катерину.

— Та якже?— дивувався Семен Іванович.

— Так. Робили однаково, разом ішли на постатях. От і поставив тому однаково. Разом заступали по два рядки, разом гнали й кінчали, виходячи чи на звороти, чи на дорогу.

— Так-так-так...

Затарабанив пальцями край столу. Свідомо чи механічно вибивав якусь музику. Явтух Спиридонович стояв мовчки.

— А все ж, скажи, як це вийшло?— І зазірав Кушніреві спід лоба, повернувшись боком і примруживши одно око.

— Стільки виробила,— суворіше проговорив Явтух Спиридонович...— Ставив же од виробітку.

Семен Іванович і не думав повірити Кушніреві, щоб його дружина виробила на колгоспній роботі стільки, скільки виробила Ганджина Катерина. Не міг він припустити цього, бож знав по роботі ту й ту. Проте, його цікавило саме те, як Явтух Спиридонович зумів проставити однакову норму виробітку обом, не ризикуючи попастися на гарячому місці?

— Ой-ой, ви, Явтух Спиридонович, їйбо, дивнувата людина! Від кого вам тут критися. Ми ж неначе з вами того... а от ще покрутити надумалися. Для чого це все?

Кушнір приховував від Мамра свій метод, хоч і знав, що стерегтися від нього нема чого. Явтух Спиридонович тільки дотримувався давньої примовки: „сторожка—краща ворожка“.

— Я вам кажу,—пояснював далі Семенові Івановичу Кушнір,—що постатей пройшли однаково. Не однаково тільки те, що у моєї вони були чистіші. Оце й усього.

— Це ще не все,—говорив своїй Мамро, визивно дивлячися в очі Явтухові Спиридоновичу.—Я бо знаю оту,—натякнув на Катерину.—Вони з батьком стали такі ретиві! Роблять, як колись на своєму.

І все ж, Кушнір змовчав, не викрив перед Мамром своїй таємниці.

Мамра доймала цікавість. Йому не стільки цікаво було звіритися, що це несправедливо приписано, скільки цікаво знати, чому саме однакова виробка? Це було йому потрібне ще й на подальший час. Тоді Семен Іванович почав заходити з іншого боку.

— А знаєте, Явтух Спиридонович, нам удалося не дуже.

Той спохватився. Миттю відскочив від вікна, ніби тепер додумався, що його там хтось може побачити.

Крізь міцно притиснуті виконниці з надвору не доносилося ніякого шуму. А вже, стоявши коло вікна, Явтух Спиридонович його б не пропустив. Коли б там щось трапилося, то слухняно нагостривши вуха, вчув би одразу.

— Із чим? — нетерпляче спитав у Мамра.

— Чого вам питати? — лагідно до нього Семен Іванович.— Із тим самим, що ми збиралися... Тільки одна й наскочила, а всі другі, виходить, були там деремно. Вони, припинивши роботу, як тільки порвалася перша коса, пішли й відшукали всі пруття...

— Ну, і...

— І повиривали всі.

— Чоррт! — зле скригнув зубами Явтух Спиридонович.

— Та... не вдалося.

В ту мить забув Кушнір і про дружину, про свої махінації з виробкою. Йому бо тепер більше турбот за оте...

— Та цеж...

— Я розумію,—і собі розгублено говорив Семен Іванович.— Невдача. І можна сказати — велика невдача. Даремний замір.

— Ну й...—голосніше вигукнув, і на цей раз зовсім не обережно, Явтух Спиридонович.

— Чш-ш-ш! — торкнув його рукою Мамро.—Про це голосно не говорять,—тихо виговорив до Кушніра повчальним тоном.—Тепер, знаєте, і стіни мають вуха. Обережність передусім.

Явтух Спиридонович знову підступив до вікна. Цигарка його давно потухла. Замість того, щоб бачити себе, як у дзеркалі, там тепер бовваніла тільки його розкуйовджена голова, розпластана на глянцевоїй шибі великою плямою. Він люто стискав зуби і сам відчував, як подавалися йому щерд гострі вилиці.

Семен Іванович, одіклавши троє книжок трохи осторонь, мовчки записував далі.

Кілька часу вони не обзивалися один до одного. Явтух Спиридонович стояв коло вікна, часто кутив, нервувався, все про щось думав. Іноді от підведе трохи вгору руку, торкне кубанку, ніби хоче зсунути її на потилицю. Та шапка майже не подається, бо її господар ото лише торкне й так саме зоставить сидіти на місці.

Семен Іванович робив своє. Переписуючи мало не дотла стерті літери з заяложеного табеля, він часто зиркав на відкладені три книжки, відшукуючи в думках якусь таємницю.

Аж коли скінчив усю роботу і йому зосталося доробити тільки з тими трьома, тоді звернувся знову до Кушніра:

— Слухайте, невже й ці дві однаково виробили?

Кушнір, не повертаючи голови від вікна, бож і так добре знав про кого може йти мова, роздратовано буркнув:

— У них була одна постать.

Мамро крутнув головою. Погодитися з своїм товаришем він не хотів ніяк. Не вірилося бо йому, щоб так могло статися. Де вже старій Книшисі, дружині Явтуха Спиридоновича та Домасі Ковбичці гнатися за Ганджиною! знав: тут якийсь „секрет“. Про нього тепер і хотів довідатися, але клятий оцей Кушнір ніяк не хоче сказати.

— А ви б може таки відкрили секрет,— улесливо трохи звертається він до Явтуха Спиридоновича.— Ми ж неначе, як не чужі...

— Я вам кажу, що вони робили разом. Ішли на одній постаті. Інакше ж не міг я записати, бо це було б...

— А це, знаєте, у них називається куркульська зрівнялівка.

— Хай, як завгодно. А коли нам вигідно, то...

— От-от!—радо спохватився за останні Кушнірові слова Мамро.— Я саме про це й питаю. Метод тут у вас був правильний, як для кого...

Тепер Явтух Спиридонович раптом одірвався од вікна, миттю ступив до столу. Однією рукою обперся на стіл, а другу поклав на плече Семенові Івановичу.

— Гарзд. Коли ви цього добиваєтесь, я розкажу...

* * *

Докладно поговоривши про те, що їм робити далі, виходили з колгоспної управи Мамро й Кушнір. Між собою говорили вони, як давні друзі, які ніби тільки оце зустрілися після довгої розлуки.

Згори дивився на них місяць. Місяць блискотів гострим, трохи зігнутиим на серп, блискучим лезом. Місяць обсилав

станицю, її кучеряві акації, тополі й садки блискучим не то снігом, не то якимись перлами.

— Так, кажете, виграли на рядках? — тихо перепитує в Кушніра Семен Іванович. — На рядках?

Кушнір на згоду мовчки кивнув головою.

— Розумно. Ййправо, розумно. І тих коло себе держиш міцненько? Еге ж, так, Явтух Спиридонович?

— Виходить...

— Воно чужими руками ку-у-ди вигідніше...

— Ото...

Вікна — ці очі станичних хаток — міцно позатискувані на прогоничі зсередини. Станиця, і так майже порожня влітку, закуталася, відлучилася від надвір'я.

Мамро й Кушнір простують додому самі. Їх ніхто не зустрічає, ніхто не проводить. Тільки десь, може чи не з протилежного краю станиці, ледве чутно доноситься до обох молода пісня, пісня людей, повних снаги, молодого ентузіазму, завзяття.

Ми зумієм, бо ми крича,
банди подолать...

— Тьху! — сплюнув на сторону від свого товариша сердитий Явтух Спиридонович. — Зовсім перевівся народ.

— Чого ти? — не розібравшись, чого той так обізлився, спитав у Кушніра Семен Іванович.

— Чого? — грубо чи то відповів, чи то перепитав Явтух Спиридонович. — Не чуєш хіба? Пісень чорт яких понавчилися. Пищить. „Криці“ якоїсь повідумували. Козаки-и...

Садки й акації понад вулицями клали на їхні голови то більші, то менші свої тіні. Тіні ті сковзалися по них, на секунду тільки може затримувалися і знову падали на тротуари, на бруковану й небруковану вулицю. Лише коло трудової школи стрункі й довгі тополі безупинно намагалися лізти вгору, намагалися своїм гостроверхом проткнути обсіпану зоряним перламутром блакить.

Із Кубані, із цієї заглиняної вени Азовського моря, тягло свіже, трохи прохолодкувате повітря.

Розходилися обидва в різні сторони, не дійшовши за два квартали до площі, що проти станради.

— Так ото й гляди, — наказував Кушніреві Семен Іванович. — Зазіваєшся — прозіваєш. А хто ловить зівка, того обдурити легко.

— Ну, ми не з таких.

— Звісно.

— Та це...

І не договорив Явтух Спиридонович. Вони й так зрозуміли один одного. Потисли на прощання руки, розійшлися той туди, той туди.

Від пожежної дружини донісся один удар тонкий, потім один товстий — відгук з церковної дзвіниці, що правила тепер протипожежникам за каланчу.

І вже аж коли переступав Кушнір поріг на фіртці, з хліва, по невеликому стріпуванні крилами, прогорланив його породистий півень.

„От-так,—подумав собі,—вечеряй тепер“.

(Далі буде)